МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота
бакалавра

АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В 2014-2023 РОКАХ

Виконала: студентка групи 6.0540-смк-з
спеціальності 054 Соціологія
освітньої програми «Соціологія медіації
та кримінології»
Є.С. Гузенок

Керівник: к.соц.н., доцент,
доцент кафедри соціології,
Т.О. Ратушна

Рецензент: к.соц.н.,
доцент кафедри соціології,
М.А. Кулик

Запоріжжя – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціології та управління
Кафедра Соціології
Рівень вищої освіти Бакалавр
Спеціальність 054 Соціологія
Освітньо-професійна програма «Соціологія медіації та кримінології»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
В.О. Скворець _____
18 січня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА

Гузенок Єлизаветі Сергіївні

1. Тема роботи (проекту) Адаптація внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 р.р.
Керівник роботи Ратушна Таісія Олександрівна, к.соц.н., доцент
Затверджені наказом ЗНУ від «18» січня 2024 року № 78-с
2. Строк подання студентом роботи 15 травня 2024 р.
3. Вихідні дані до роботи 1. Зінченко О.С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 47-53; 2. Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Соціальна політика*. 2015. №9. С. 45-54; 3. Могильова Н.М. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. №2. С.81-85; 4. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *2022. Social Work and Education*, Vol. 9, No. 1. P. 91-100.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): 1. Уточнити зміст головних понять дослідження: «адаптація», «внутрішньо-переміщені особи». 2. Розглянути стан наукового дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках. 3. Визначити підходи та методи дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках. 4. Дослідити внутрішньо переміщених осіб як особливу категорію населення України у 2014-2023 роках. 5. Виявити основні проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб та підходи до їх вирішення. 6. Виявити особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках. 7. Обґрунтувати методи емпіричного дослідження адаптації внутрішньо-переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках. 8. Здійснити аналіз та інтерпретацію результатів емпіричного дослідження. 9. Запропонувати рекомендації щодо вдосконалення механізмів адаптації внутрішньо-переміщених осіб в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Ратушна Т.О., доцент кафедри соціології, к.соц.н.	18.01.24	18.01.24
Розділ 2	Ратушна Т.О., доцент кафедри соціології, к.соц.н.	10.03.24	01.03.24
Розділ 3	Ратушна Т.О., доцент кафедри соціології, к.соц.н.	10.04.24	10.04.24

7. Дата видачі завдання 18 січня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Грудень 2023–січень 2024	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Січень 2024	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Січень – лютий 2024	*виконано*
4.	І розділ	Лютий 2024	*виконано*
5.	ІІ розділ	Березень 2024	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Квітень 2024	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Травень 2024	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Травень 2024	*виконано*

Студентка _____ Є.С. Гузенок

Керівник роботи (проєкту) _____ Т.О. Ратушна

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.С. Сорокіна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 59 сторінок, 44 позицій у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ

Мета: вивчити особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках та визначити шляхи вдосконалення механізмів їх адаптації.

Об'єкт дослідження. Внутрішньо переміщені особи як особлива категорія населення України у 2014-2023 роках.

Предмет дослідження. Особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках.

Методи дослідження: Дослідження спирається на міждисциплінарний, структурно-функціональний, інституціональний підходи. Методи ідеалізації, абстрагування, аналізу і синтезу, типологізації. Емпіричні методи дослідження: опитування (онлайн), вторинний аналіз даних.

Висновки: 1. Статус внутрішньо переміщеної особи відрізняється від статусу біженця чи простого емігранта. Особливості цього статусу визначаються відповідними нормативно-правовими актами.

2. Внутрішньо переміщені особи – особлива категорія населення України, яка з'явилася у період російсько-української війни 2014-2023 р.р., дуже вразлива категорія людей, яка часто стикається з несправедливістю по відношенню до себе (або уявною несправедливістю); ця категорія потребує спеціальних адаптаційних заходів з боку суспільства, щоб скоріше адаптуватися, інтегруватися у соціум і не бути «загубленим» або «озлобленим» поколінням.

3. Основні проблем, з якими стикаються ВПО: брак інформації, зниження рівня життя, залежність від державних виплат, проблеми з пошуком роботи, розрив соціальних зв'язків, брак психологічної підтримки, необхідність обирати нову стратегію життя.

ABSTRACT

Bachelor thesis consists of 59 pages, 44 items in the list of references.

SOCIAL ADAPTATION, INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Purpose: to study the peculiarities and differences of the adaptation of internally displaced persons in Ukraine in 2014-2023 and to determine ways of improving the mechanisms of their adaptation.

Object of study. Internally displaced persons as a special category of the population of Ukraine in 2014-2023.

Subject of study. Peculiarities and differences of adaptation of internally displaced persons in Ukraine in 2014-2023.

Research methods: The research is based on interdisciplinary, structural-functional, institutional approaches. Research methods: idealization, abstraction, analysis and synthesis, typology. Empirical: survey (online method), secondary analysis.

Conclusions: 1. The status of an internally displaced person differs from the status of a refugee or a simple emigrant. The specifics of this status are determined by certain legal acts.

2. Internally displaced persons - a special category of the population of Ukraine, which appeared during the period of the Russian-Ukrainian war of 2014-2023, a very vulnerable category of people who are forced to fight for their survival, for the right to live a normal life, to enjoy the benefits provided to them the Constitution with rights and freedoms; this is a category that often faces injustice towards itself (or perceived injustice); this category needs special adaptation measures on the part of society in order to adapt, integrate into society and not be a "lost" or "embittered" generation.

3. The main problems faced by IDPs: lack of information, lower standard of living, dependence on state benefits, problems with finding a job, breakdown of social ties, lack of psychological support, need to choose a new life strategy.

ЗМІСТ

ВСТУП……..6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В 2014-2023 РОКАХ…10
1.1. Уточнення головних понять дослідження: «адаптація», «внутрішньо переміщені особи»……10
1.2. Стан наукового дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках……16
1.3. Підходи та методи дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках…….23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В 2014-2023 РОКАХ…27
2.1. Внутрішньо переміщені особи як особлива категорія населення України у 2014-2023 роках……..27
2.2. Основні проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб та підходи до їх вирішення……...32
2.3. Особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках……36
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО-ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В 2014-2023 РОКАХ…40
3.1. Обґрунтування методів емпіричного дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках……..40
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження……44
3.3. Рекомендації щодо вдосконалення механізмів адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні…….46
ВИСНОВКИ……..51
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ……...54
ДОДАТКИ…….60

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах російсько-української війни, причому мова йде не тільки про повномасштабну війну 2022-2024 років, адже російсько-українська війна розпочалась ще у 2014 році з окупації частини Донецької та Луганської областей російською федерацією та створенням на цих територіях фейкових республік ЛНР та ДНР, в Україні особливого значення набула проблема внутрішньої міграції. При чому мова йде не про міграцію мирного часу, пов'язану з пошуком кращих умов життя для самореалізації, кращої роботи, в решті решт реалізації свого конституційного права на вільне пересування. Мова йде про вимушену міграцію, про втечу від війни, окупації, фізичного знищення, в наслідок чого в українському суспільстві утворила особлива соціальна група – внутрішньо переміщені особи (ВПО).

Внутрішньо переміщені особи з причини свого переміщення стикаються з низкою соціально-економічних, соціально-побутових та інших проблем, зокрема дискримінацією («понаїхали»), які змушені долати. Але в першу чергу їм слід адаптуватися до прийняття свого нового статусу, нових умов життя, до викликів, пов'язаних зі статусом ВПО. Адже на старому місці проживання це могла бути цілком успішна людина, яка мала помешкання, майно, роботу (бізнес) тощо. Тепер – це людина, яка все втратила і має починати життя «з чистого аркушу». Тому, ми вважаємо, що проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні з початку російсько-української війни 2014-2024 років є надзвичайно актуальною як в теоретичному, так і суто практичному аспектах.

Проблемна ситуація полягає у тому, що люди, які покинули свої домівки, рятуючись від загрозливої небезпеки, або з примусу, – особливо в умовах збройних конфліктів – зазвичай наражаються на підвищену небезпеку в цілій низці інших регіонів. У переміщених осіб із-за пережитих подій в цілому погіршується фізичне і психічне здоров'я, що супроводжується підвищеною смертністю. Вони часто не мають доступу до адекватного житла

і харчування, до медичних послуг. Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб – це жінки і діти (чоловіки або опинилися на фронті, або в силу різних обставин залишилися вдома оберігати майно, вести хоч якесь господарство). Тоді для жінок з дітьми кількість небезпек збільшується. Є небезпека стати жертвами різних зловживань, нападів, крадіжок тощо. Все це ускладнює індивідуальні адаптивні механізми. Але, нажаль, соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб також не відповідала вимогам. Особливо це відзначалося на початках російсько-української війни. У 2014 році не було нормативно-правової бази та інституцій щодо захисту прав та інтересів вимушених переселенців, часто бракувало розуміння соціально-психологічних особливостей цієї категорії населення, а фрази на кшталт «понаїхали» звучали не лише в спину, а й в обличчя. Не було розгорнутого якісного обліку внутрішньо переміщених осіб за соціально-демографічними характеристиками і тому подібне.

Та поступово держава вибудовувала механізми, які б сприяли адаптації внутрішньо переміщених осіб. Але 8 років потому розпочалася повномасштабна агресія росії проти України. Війна грянула з новою силою, що знов поставило проблему внутрішньо переміщених осіб та їх адаптації на одне з чільних місць в соціальній політиці держави.

Аналізуючи проблемну ситуацію, ми ще більше впевнюємося у важливості даної тематики і вважаємо обрану тему кваліфікаційної роботи дуже актуальною.

Наукова проблема. Внутрішньо переміщені особи для України, нажаль, не є виключно новим явищем, викликаним російсько-українською війною 2014-2024 років. У різні періоди історії населення нашої держави зазнавало вимушеного переміщення до Сибіру (період розкулачення), кримських татар до Сибіру, Казахстану та інших куточків колишнього СРСР. Ці процеси здебільшого вивчалися або істориками, як історичний факт, або політологами для різних форм політичної маніпуляції та політичної боротьби. З точки зору соціологічного аспекту проблема видається доволі новою, яка потребує більш пильної уваги з боку науковців і соціологів-практиків.

Отже, наукова проблема полягає у необхідності концептуального осмислення адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні у 2014-2023 роки, виявлення особливостей між адаптацією першої хвилі ВПО та переміщеними особами після повномасштабної агресії.

Об'єкт дослідження. Внутрішньо переміщені особи як особлива категорія населення України у 2014-2023 роках.

Предмет дослідження. Особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках.

Мета. вивчити особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023рр. та визначити шляхи вдосконалення механізмів їх адаптації.

Завдання:

– уточнити зміст головних понять дослідження: «адаптація», «внутрішньо-переміщені особи»;

– розглянути стан наукового дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках;

– визначити підходи та методи дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках;

– дослідити внутрішньо переміщених осіб як особливу категорію населення України у 2014-2023 роках;

– виявити основні проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб та підходи до їх вирішення;

– виявити особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках;

– обґрунтувати методи емпіричного дослідження адаптації внутрішньо-переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках;

– здійснити аналіз та інтерпретацію результатів емпіричного дослідження;

– запропонувати рекомендації щодо вдосконалення механізмів адаптації внутрішньо-переміщених осіб в Україні.

Гіпотези. 1. Адаптація внутрішньо переміщених осіб часів повномасштабного вторгнення (з 2022 року) відбувається більш активно, тому що вже є досвід, накопичений з 2014 року.

2. Міжнародний досвід, підтримка міжнародних гуманітарних організацій та цілеспрямовані дії української держави сприяють не лише адаптації внутрішньо переміщених осіб, а й активній їх інтеграції до нових громад.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота бакалавра складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури і додатків.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В 2014-2023 РОКАХ

1.1. Уточнення головних понять дослідження: «адаптація», «внутрішньо переміщені особи»

Понятійний апарат наукового дослідження представляє собою сукупність термінів, понять і категорій тієї галузі знань, в рамках якої здійснюється дослідження. Понятійний апарат може виконувати декілька функцій. По-перше, за його допомогою описується об'єкт і предмет дослідження, по-друге, він виконує важливу роль у досягненні взаєморозуміння в науковому дискурсі, дозволяючи уникнути неточності, двозначності у міркуваннях і висловлюваннях думок. А неточність у використанні термінів і понять може негативно відобразитися як на науковій теорії, так і на соціальній практиці.

Складність полягає в тому, що понятійний апарат суспільних наук, в тому числі й соціологічний, належить до так званого міждисциплінарного вжитку. Це означає, що поняття одночасно використовуються майже в усіх соціогуманітарних науках: соціології, політології, юридичних науках, психології, соціальній роботі тощо. При цьому, звучання понять начебто однакове, але кожна наука намагається придати йому того смислу, який би відповідав предметному полю науки. До речі, адаптація, яка відіграє ключову роль в даному дослідженні – яскравий приклад міждисциплінарності.

Саме тому, першим дослідницьким завданням кваліфікаційної роботи є уточнення змісту і сутності головних понять даного дослідження. Виходячи з теми роботи такими поняттями є «адаптація» та «внутрішньо-переміщені особи».

Поняття «адаптація» в наш час використовується в різних галузях знань, починаючи від природничих наук (біологія), до широкого спектру соціогуманітарних наук (філософія, соціологія, соціальна психологія, педагогіка тощо).

Адаптація (в перекладі з латини adapto – пристосовую, англ. adaptation – пристосування). Спершу термін використовувався в біології і в буквальному сенсі означав пристосування будови та функцій організму до умов середовища та звикання до них. Пізніше почав активно застосовуватися у гуманітарних науках стосовно людини. Адаптація людини – це процес активної взаємодії людини з природою, що сприяє не лише оптимальній життєдіяльності, але й подальшому нормальному біологічному і соціальному розвитку. Адаптація людини включає декілька рівнів: біологічний, фізіологічний, психологічний і соціальний [41, с. 56].

Отже, в самому широкому розумінні, адаптація – це властивість живих систем відображати вплив подразників оточуючого середовища на систему шляхом змін у її функціонуванні, що дасть змогу системі зберегтися (вижити) у мінливому середовищі. Завдяки адаптації система здатна до самозбереження, стабілізації і подальшого розвитку. Під живою системою в даному випадку розуміються усі живі організми: від будь-якого біологічного організму до складного біосоціального – людини.

Дуже важливим, на наш погляд, є акцент на таку властивість системи, на яку вказує І. Герасимова. Вона говорить: «зміст поняття «адаптація» охоплює не лише здатність живих систем відображати мінливі фактори середовища і змінюватися під їх впливом, але й здатність системи в процесі взаємодії створювати в собі механізми і моделі активного впливу на середовище, в якому вони існують, щоб змінювати його» [6, с. 18].

Це говорить про те, що адаптація – не лише пасивний процес пристосування, а й активний, такий що здатен впливати на саме середовище. Це важливе розуміння в контексті проблематики даної роботи.

Як вважають дослідники, найближче до розкриття поняття «адаптація» стосовно людини наблизилися представники соціально-поведінкових наук, а саме психології та соціології.

Так, в психологічному словнику ми знаходимо таке тлумачення: адаптація – всеохоплюючий процес пристосування організму людини до зміни умов оточуючого середовища і умов життя та діяльності за шляхом

прилаштування фізіологічних, психологічних та соціальних реакцій, які сприяють створенню передумов нормального функціонування в нових незвичних умовах. Процес адаптації відбувається в наслідок багатофакторної взаємодії між актуальним рівнем розвитку особистості, її спроможностями і новими вимогами навколишнього середовища до неї, а також результат цього процесу. В результаті відбуваються зміни в декількох підсистемах: фізіологічній – може збільшитися чуттєвість рецепторів, прискоритися реакції, посилитися м'язова напруга тощо; у психологічній – посилення як окремих когнітивних процесів (мислення, пам'яті, уваги), так в цілому розвиток здібностей до навчання, опанування знань; у соціальній – трансформація цінностей, усвідомлення нової ситуації, цілеспрямована діяльність, прийняття рішення тощо [43, с. 9].

Психологи також запропонували низку пов'язаних з адаптацією дефініцій, таких як адаптаційна поведінка, адаптаційний потенціал, адаптаційний синдром. Ми вважаємо, що в контексті даної роботи також варто звернути на них увагу, тому розглянемо їх детальніше.

Адаптаційний потенціал – інтегральна якість особи, яка поєднує у цілісну систему сукупність фізіологічних, психічних і психо-соціальних властивостей, які актуалізуються нею для утворення і реалізації нових поведінкових практик у мінливих умовах життєдіяльності.

Адаптаційна поведінка – це така поведінка індивіда, яка сприяє найкращим способом адаптуватися до нової ситуації, нових обставин, які виникли у його житті в певний момент.

Адаптаційний синдром розглядається як сукупність певних захисних реакцій організму індивіда, які з'являються під час тиску на нього значних за тривалістю і силою внутрішніх та зовнішніх подразників. Адаптаційний синдром у своєму розвитку має такі стадії: а) стадія тривоги, коли збуджується нервова система і налаштовується до боротьби з шкідливими чинниками; б) стадія опору, що налаштовує ресурси організму на подолання стресової ситуації; та в) стадія виснаження або стабілізації, які проявляються в

залежності від спроможності організму швидко адаптуватися (стабілізація) чи ні (виснаження) [29, с. 10].

Соціологічна наука більше зосереджує свою увагу не на загальному аспекті адаптації, а на одному з її видів – соціальній адаптації, вважаючи що це більше відповідає предмету науки.

У довідкових соціологічних джерелах соціальна адаптація трактується як різновид соціальної взаємодії окремого індивіда чи соціальної групи до соціального середовища (умов конкретної організації чи ширше – суспільства в цілому), спрямованої на узгодження вимог і очікувань усіх учасників процесу – індивіда (групи), що адаптується, та соціального середовища. Соціальна адаптація передбачає здійснення певного набору заходів щодо приведення індивідуальної чи колективної соціальної поведінки індивідів відповідно до цінностей, норм, правил, прийнятих у соціальному середовищі, до якого адаптуються [36, с. 12].

А. Камбур вважає, що на відміну від адаптації, яка притаманна усім живим організмам, соціальна адаптація – це специфічно людський спосіб пристосування до природного і соціального середовища [14, с. 14]

Соціологи вважають, що соціальна адаптація – це складний соціальний феномен, який включає в себе різні сторони життєдіяльності індивіда. Екстремальні ситуації, які часто виникають у сфері економічних, політичних, духовних, власне соціальних відношень у суспільстві, вимагають від індивідів особливих спроможностей (психологічна адаптація), знань і умінь (соціальна адаптація) для найбільш ефективного пристосування до цих екстремальних умов.

Перейдемо до наступного поняття «внутрішньо переміщені особи», яке складає основу об’єкту дослідження. Ми вважаємо, що в першу чергу треба звернутися до законодавчих документів. Аналізуючи низку документів, вперше ми його зустріли в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, де сказано «внутрішньо переміщені особи – це громадяни держав-членів Ради Європи, які не можуть у повній мірі скористатися своїми правами, тому що вони змушені залишати

свої будинки або місця постійного проживання, зокрема щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, природних або техногенних катастроф без перетину міжнародно визнаних державних кордонів» [32].

В Україні, з початком збройного конфлікту на сході нашої держави за участі збройних формувань з місцевих сепаратистів та за підтримки Російської Федерації, був прийнятий спеціальний закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», в якому зазначається: «Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [28].

Виходячи із запропонованих визначень розуміємо, що наявність внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зазвичай є індикатором наявності, розповсюдження та посилення інтенсивності збройного конфлікту. Як правило внутрішньо переміщені особи стають економічно, соціально, психологічно і політично вразливою соціальною групою населення.

Будучи змушеними покинути свої домівки, здебільшого залишившись без засобів існування, отримавши не завжди прихильний прийом на новому місці, де їх розглядають як тяжкий тягар для держави, ВПО можуть не мати змоги або не хотіти виступати на захист своїх прав та інтересів. Разом з тим, як відмічають деякі експерти Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), внутрішньо переміщені особи приносять із собою вражаючу здатність швидко відновлювати свої сили, набувати нових навичок та бажання вижити, і часто є неоціненним скарбом у нове оточення. В нових умовах життєдіяльності ВПО набувають навичок, які потім виявляться незамінними при поверненні додому, і які дозволять їм зробити великий внесок у стабілізацію ситуації на батьківщині [11].

Ми вважаємо, що думка, висловлена експертами, є надзвичайно важливою в рамках даного дослідження, до якої ми будемо повертатися і в подальшому, при розгляді основних проблем адаптації внутрішньо переміщених осіб та підходів до їх вирішення у другому розділі кваліфікаційної роботи.

Підбиваючи підсумок даного підрозділу, відзначимо, що уточнення змісту основних понять дослідження є дуже важливим дослідницьким завданням. По-перше, це дало нам змогу зрозуміти важливість термінологічного апарату в науковому дослідженні. По-друге, розібратися у змісті базових термінів та понять.

В даній кваліфікаційній роботі при описі об’єкту у предмету дослідження ми будемо спиратися на такі дефініції:

– адаптація – широкий і багатогранний процес, в наслідок якого індивід пристосовується до мінливих, часто екстремальних умов навколишнього середовища, як природного, так і соціального. Пристосування відбувається за рахунок змін самого індивіда, появи в нього нових якостей і властивостей у фізіологічній, психологічній та соціальній підструктурах його особистості;

– соціальна адаптація як соціологічна категорія представляє собою цілісний, динамічний процес взаємодіє особи або групи і соціального середовища, у ході якого формуються здатності людей усвідомлено і осмислено орієнтуватися у ситуації, що змінюється, виробляти адекватні моделі поведінки, раціонально використовувати різноманітні ресурси для узгодження самооцінки і можливостей для найбільш повної реалізації своїх потреб та інтересів;

– внутрішньо переміщені особи – це особи, які змінили своє місце проживання в середині країни, без виїзду за її кордони в наслідок воєнних дій, руйнації житла, загрози життю і здоров’ю, загрози вчинення насильницьких дій, а також особи, які постраждали від стихійного лиха, техногенної катастрофи тощо та отримали статус вимушених переселенців.

1.2. Стан наукового дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках

Вперше про проблему біженців, переселенців та внутрішньо переміщених осіб заговорили політики та урядовці тих країн, де кількість цієї категорії населення стала критичною великою і створювала певні економічні, а частіше соціально-політичні негаразди, а також представники міжнародних гуманітарних організацій, зокрема при ООН.

Після Другої світової війни, наслідки якої наприкінці XX століття вже стали частиною історії і потроху забувалися або не сприймалися так гостро, в Європі знов спалахнув воєнний конфлікт. Це було пов'язано з розпадом колишньої республіки Югославія та воєнними конфліктами, що супроводжували цей процес. В цей період біженцями або переміщеними особами стали сотні тисяч сербів, хорватів, боснійців та інших балканських народів, які тікали від переслідувань, етнічних чисток, бомбардувань та інших жахіть війни. За даними Комісаріату ООН з питань біженців у 1995 році приблизно 250 тисяч переміщених осіб фіксувалося в даному регіоні .

Наступна хвиля біженців до Європи була пов'язана з подіями на Близькому сході та в Африці. Після Арабської весни, яка призвела до затяжних воєнних конфліктів у Сирії, Іраку та низці інших країн, до Європейського Союзу накрила величезна хвиля біженців. Лідери країн ЄС почати хвилюватися так званого «ефекту віддачі», тобто неконтрольованого переносу насильства з однієї території на іншу, про що постійно говорилося на різних самітах, засіданнях європейських комісій, у європейській пресі.

Всі ці події та їх наслідки у вигляді великої кількості біженців та переміщених осіб привернули увагу Міжнародних гуманітарних організацій. Як писав тодішній Генеральний Секретар ООН К. Аннан «XXI століттю ще прийдеться вирішувати одну з найскладніших задач – забезпечити людям в усіх куточках планети свободу й безпеку. Ніхто не має рятуватися втечею і покидати свою батьківщину, щоб залишитися в живих» [1].

До пошуку вирішення проблем біженців почали долучатися та брати в цьому активну участь лідери держав, міжнародні і регіональні неурядові

гуманітарні організації, правозахисники тощо. «Головне – потрібно навчитися співчувати і бути готовим реально допомагати біженцям, людям, які вимушені покинути місця свого постійного проживання, переміщеним особам, а також тим громадам, на які здійснюється вплив з боку зазначених категорій. Проблема біженців буде вирішена тільки тоді, коли за її вирішення ретельно візьмуться конкретні спільноти й організації» [22].

Все, представлене вище, свідчить про те, що проблеми біженців та переміщених осіб привернули увагу, в першу чергу, практиків, тобто тих, від кого в буквальному сенсі залежало вирішення нагальних потреб зазначеної категорії людей, а саме: надання тимчасового прихистку, відновлення документів, гуманітарна допомога тощо.

Але це не вирішувало глибинну проблему: як почувають себе ці особи, як сприймають свій новий соціальний статус, як складується їх соціальна взаємодія з місцевим населенням, які їх прагнення? і тому подібні питання, які не вирішуються матеріальними виплатами чи іншими засобами матеріальної допомоги. Так поступово соціальна проблема стала науково-теоретичною проблемою і почала привертати увагу науковців різних галузей наук.

Серед закордонних науковців можна виділити низку авторів та їх наукових праць, в яких так чи інакше піднімалися проблеми біженців та переміщених осіб. Проблема здебільшого розглядалася ширше, зокрема в рамках сталого розвитку суспільства, розвитку людського капіталу, забезпечення прав і свобод людини і тому подібне. Вирішуючи зазначені проблеми, автори торкалися біженців та переміщених осіб. Але були роботи, безпосередньо присвячені зазначеній проблемі.

Так, наприклад, Н. Врецер у своїй статті «Життя в підвішеному стані: інтеграція вимушених мігрантів з Боснії та Герцеговини в Словенію» розглядає процес інтеграції вимушених мігрантів з Боснії та Герцеговини до Словенії. Авторка говорить, що восени 1991 р. до Словенії направився великий потік вимушених мігрантів з Хорватії, а потім ще більше число вимушених мігрантів з Боснії та Герцеговини навесні 1992 р. Н. Врецер досліджує різні

виміри інтеграції. Особливу увагу вона приділяє економічній, політичній та психологічній інтеграції [4].

Вчені зі Школи психології Університетського коледжу Дубліна Д.Райян, Б. Дуллей та С. Бенсон досліджували постміграційну адаптацію та психологічний стан біженців. Автори вважають, що психологічне благополуччя біженців та їх адаптація багато в чому залежить від їх внутрішнього психологічного стану. Якщо ці особи постійно зосереджені на своїх стражданнях, то адаптація буде значно ускладнена. У своїй статті Д.Ріан, Б. Дуллей, С. Бенсон також критично розглядають деякі з основних теоретичних підходів, якими керувалися дослідження психологічного благополуччя біженців, зокрема медична модель, модель психосоціального стресу та «структура акультурації» Беррі (1997). На підставі критичного огляду автори пропонують власну концептуальну модуль для адаптації біженців. В її основі лежить концепція ресурсів. Однак ресурси слід розуміти не як щось матеріальне, а з точки зору потреб людини, її особистих цілей, запитів, цінностей та викликів, з якими вона стикається. Додаткова концепція обмежень на використання або доступ до ресурсів є особливо актуальною для фази після міграції. Дослідників звертають на це увагу приймаючих суспільств [31]. На нашу думку, такий концептуальний інструментарій може виявитися корисним і в нашому дослідженні.

Американські і британські науковці П. Чонг, Р. Едвардс, Г. Гоулборн та Дж. Соломос досліджували проблеми вимушеної міграції, соціальної взаємодії та соціального капіталу. Автори зазначають, що останніми роками у Великобританії та інших суспільствах майже по всьому світу відбувається інтенсивна наукова і політична дискусія щодо питань імміграції, біженців, переселенців, що призводить до етнічного розмаїття і актуалізує питання згуртованості громади. Вчені вважають, що зростаючі потоки біженців та переселенців створюють певні небезпеки для соціальної згуртованості і взаємодії. У своїй статті автори пропонують наукову основу для оцінки зав’язків між імміграцією, соціальною згуртованістю та соціальним капіталом. Розгляд соціального капіталу як інструменту державної політики для

досягнення соціальної згуртованості має включати оцінку альтернативних концепцій соціального капіталу, що ґрунтуються на структурованому розумінні процесів іммігрантів та міграційних контекстів [34].

2014 рік для України став тією відправною точкою, коли проблема внутрішньо переміщених осіб стала актуальною для вітчизняної науки. Тому, з'являється низка науковців, які починають вивчати виклики, масштаби, пов'язані з великою кількістю внутрішніх переселенців, їх потреби, здатність до адаптації та інтеграції, їх потенціал у контексті модернізації та економічного розвитку нашої держави. А оскільки проблема не зникла, а ще більше посилилася з моменту повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році, то кількість публікацій з даної проблематики зростає.

Серед науковців, які досліджують проблеми внутрішньо переміщених осіб з різних аспектів (з проблеми визначення сутності поняття, з проблем працевлаштування, з питань соціально-психологічної та соціально-економічної адаптації, з питань реабілітації тощо), можна виокремити наступних: І. Аракелова [2], О. Зінченко [13], О.Капінус [15], Н. Мазіна [21], О. Ніконова [26], А. Путінцев, Ю. Пащенко [30] та багато інших.

Теоретико-методологічним підґрунтям для даного дослідження виступають наукові праці з проблеми соціальної адаптації. Ми спиралися на дослідження А. Камбур «Соціальна адаптація особистості» (монографія) та статті вже названих авторів, що дало змогу з'ясувати сутність поняття «соціальна адаптація», її стадії та інші структурні елементи.

Так, наприклад, А. Камбур звертає увагу на те, що проблема соціальної адаптації взагалі є надзвичайно актуальним явищем для будь якої соціальної системи (суспільство, соціальна організація, соціальна група тощо), а тим більше для системи, яка знаходиться у стані кризи, трансформації, конфлікту. «Це закономірно, – пише науковець, – оскільки мінливість і динамічність суспільних процесів, трансформація та модернізація суттєво змінюють життя як окремих людей, так і груп, соціумів. Тому в сучасних умовах особливо затребуваними є соціологічні теорії, які б, з одного боку, розкривали соціальні, економічні, психологічні конфлікти і суперечності в системі «особистість –

суспільство», а з іншого – займалися б аналізом оптимізації реальних адаптивних механізмів та мінімізації їх негативних наслідків, таких як аномія, відчуження, девіація, конфліктність тощо» [14].

З точки зору розуміння адаптаційних процесів цікаве дослідження представлене І. Герасимовою «Механізми адаптаційних процесів». В статті авторка розкриває проблеми індивідуальної адаптації. І хоч для нас більш важливим аспектом є груповий досвід, оскільки в нашій роботі досліджується адаптація певної соціальної групи – внутрішньо переміщених осіб, тим не менш напрацювання І. Герасимової допомагають зрозуміти природу адаптаційного процесу як вираження єдності взаємодіючих сторін (індивіда та соціального середовища), з властивими йому суперечностями. Як стверджує науковиця, основою такої єдності, з одного боку, є активність соціального середовища, а з іншого – діяльність особи, спрямована на середовище, вироблення певних практик і специфічних взаємодій, які дозволяють не лише адаптуватися у мінливих соціальних умовах, а й змінювати їх. Отже, тут мова йде не лише про пасивну адаптацію (пристосування), але й про активну (інтеграцію). На успішність адаптації впливають конкретні показники когнітивної, емоційної та поведінкової сфер. У процесі адаптації відбувається активна творча діяльність особистості, освоєння нових важливих навичок, вироблення найбільш доцільних способів дій [6].

Також своєрідною методологічною базою для даного дослідження виступили наукові розвідки О. Новікової та О. Панькової. У своїй статті «Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб України: стан, проблеми, шляхи розв’язання» авторки окреслюють суть проблеми вимушених переселенців, узагальнюють проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні. На основі проведеного аналізу О. Новіковою, О. Паньковою запропонований низку напрямків вдосконалення державної соціальної політики в умовах масового внутрішнього переміщення людей, зумовленого війною.

О. Малиновська розглядає шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб на основі зарубіжного досвіду. Для цього авторка

проаналізувала низку міжнародних правових документів, направлених на захист прав людини, в тому числі на внутрішньо переміщених осіб. Зокрема це Конвенція про статус біженців, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та багато інших. Науковиця робить висновок, що в них відображені загальні принципи прав людини на захист, безпеку, вільне пересування, але при цьому, не всі вони відповідають специфічним потребам внутрішньо переміщених осіб. Разом з тим, розуміючи, що нашій країні, яка також зіштовхнулася з проблемою ВПО і яку доводилося швидко вирішувати, міжнародні документи і міжнародний досвід стали надійним підґрунтям для цього [22].

Важливу, на наш погляд, проблему підіймала Н. Мазіна щодо соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. Дійсно, – пише вона, – люди, які в наслідок збройного конфлікту, розпочатого сепаратистськи налаштованими окремими представниками Донбасу та підтриманого російськими військами, змушені були покинути тимчасово окуповані території Луганської та Донецької областей. Опинившись на новому місце у різних куточках України, відчули низку труднощів соціально-економічного характеру: нестача коштів, проблема житла, працевлаштування тощо. Тож, вважає авторка, формування стратегій адаптації внутрішньо переміщених осіб, механізмів їх реалізації є надзвичайно важливим завданням для наукової спільноти, посадових осіб і практиків, які будуть безпосередньо допомагати переселенцям адаптуватися, тому що лише успішна соціально-економічна адаптація дозволить їм прилаштуватися до змін та попередити негативні наслідки, наприклад, такі як повернення на окуповані території [21].

До речі, відомі далеко непоодинокі приклади, коли саме так і відбувалося у 2014-2015 роках і, навіть, зараз у 2022-2023 роках. А це означає, що проблема і соціально-економічної і психологічної, і соціокультурної (мова, традиції) адаптації залишається актуальною, та потребує подальшого вивчення.

Зробимо проміжний підсумок, де можемо сказати, що починаючи з 2015 року у науковому просторі з'являється достатньо велика кількість публікацій, присвячених адаптації внутрішньо переміщених осіб. При чому, це дослідження, що здійснювалися як в межах якоїсь однієї галузі знань (соціологія, психологія, соціальна робота чи публічне управління), так і на міждисциплінарному рівні.

Початок повномасштабної агресії росії проти України у лютому 2022 року, який багаторазово посилив для нашої держави проблему внутрішньо переміщених осіб, знов актуалізував дослідження в даному напрямку. При чому саме адаптації, а не соціальної допомоги і захисту (хоч ці питання також не знімалися з порядку денного). В наслідок того, що чисельність внутрішньо переміщених осіб у порівнянні з 2014-2015 роками збільшилася багаторазово, а ресурсу в країні стає все менше, то тут якраз акцент важливо робити на активній адаптації та інтеграції ВПО, в наслідок якої особа буде більше розраховувати на себе, свій потенціал. Допомога з боку держави звичайно не буде зайвою, але вона не забезпечить достойної якості життя, в той час як успішна адаптація саме на це націлена.

Серед наукових публікацій останніх років привертають увагу праці Н.Гордієнко, М.Навошицького [7], Н. Могильової [23], Ю. Песоцької [27] та інших. В названих роботах розглядається проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб з урахуванням нових реалій. Так, наприклад, у статті Ю.Песоцької висвітлено поняття внутрішньо переміщених осіб в сучасних умовах, розглядається поняття першої допомоги, яка є необхідним кроком для подолання посттравматичних стресових розладів та інших розладів внутрішньо переміщених осіб, а також подальша їх реабілітація та адаптація. Визначено, що соціальна реабілітація та соціальна адаптація є взаємозалежними та взаємодоповнювальними процесами, які мають певні спільні цілі та методи і технології досягнення цих цілей. Розкриваються етапи адаптаційного процесу, що лежать в основі теорії оцінки адаптаційних стратегій внутрішньо переміщених осіб Дж. Галлахорна [27].

Огляд наукової літератури дозволив нам прослідкувати стан розробленості проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках та взяти за основу деякі теоретичні положення для власного дослідження.

1.3. Підходи та методи дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках

За визначенням О. Крушельницької, методологія – це сукупність дослідницьких процедур, техніки та методів, а також система принципів наукового пізнання і дослідження [20, с. 26].

Методологія у науковому дослідженні відіграє вирішальну. По-перше, методологія забезпечує чіткість і ясність постановки наукової або практичної проблеми. Тобто, на основі певних принципів і методологічних норм вдається грамотно сформулювати питання, яке потребує вирішення. По-друге, методологія здійснює світоглядну інтерпретацію результатів наукового дослідження, адже будь-яке відкриття, нові факти і отримані дані потребують свого пояснення і включення в систему вже відомого знання. По-третє, методологія дозволяє виробити стратегію наукового дослідження. По-четверте, методологія стимулює процес розвитку науки і практики. Так, наприклад, застарілі методологічні підходи і принципи, які не відповідають новим науковим даним, можуть стримувати розвиток науки, тож їх треба замінювати новими, які відповідають сучасним науковим здобуткам.

Саме спираючись на усвідомлення важливості методології, даний підрозділ кваліфікаційної роботи призначений для обґрунтуванню конкретних підходів і методів, на які ми будемо спиратися у роботі.

Перше, що слід зазначити, – дане дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході. Він проявив себе вже під час вивчення стану наукової розробленості проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб. Аналізуючи наукову літературу, з’ясовано, що адаптація – це явище, яке досліджується як в природничих, так і соціальних науках. А стосовно соціальних наук, то жодна з них не оминула вивчення адаптації, її видів,

механізмів тощо. При цьому, кожна з них зосереджує увагу на тому аспекті, який відповідає предмету даної науки. Психологія, досліджуючи адаптацію, більше уваги приділяє психологічним механізмам адаптації та впливу індивідуальних властивостей особистості на адаптаційні процеси. Соціологія у вивченні адаптації зосереджує увагу на взаємодії особистості і соціальної системи (групи, організації, суспільства в цілому) та взаємному впливу двох систем – особистості та суспільства – на адаптаційні процеси. Для соціальної роботи у дослідженні адаптації більш важливим є вироблення соціальних технологій, що сприятимуть ефективній адаптації. Міждисциплінарний підхід дозволяє не виокремлювати щось одне, а розглянути проблему комплексно.

Оскільки об'єктом даного дослідження виступають внутрішньо переміщені особи як особлива категорія населення України, то логічно спиратися на структурно-функціональний підхід, в основі якого лежить поняття структури [37]. Під структурою в нашому випадку розуміється соціальна структура суспільства, яка складається з різних соціальних груп, спільнот, верств, категорій, організацій, що виокремлюються в цій структурі за певними ознаками, та зв'язків і взаємовідношень між ними. Спираючись на структурно-функціональний, можна прослідкувати зв'язки та відношення між внутрішньо переміщеними особами та іншими елементами соціальної структури, а головне – як вони впливають на процес адаптації.

Адаптація – процес двосторонній, в якому беруть участь індивіди, групи, спільноти, що адаптуються та зовнішнє середовище (соціум), що виступає умовою і фактором адаптації. Зовнішнє середовище складається із певних інституцій (органи державної влади, місцевого самоврядування, громади, громадські організації: гуманітарні, волонтерські, соціальні центри тощо), які сприяють (або не сприяють) успішній адаптації. Виходячи з цього цілком обґрунтовано використати інституціональний підхід. Він є ефективним інструментом оцінки динаміки розвитку інституціональних процесів та оцінки діяльності соціальних інститутів в адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Інституціональний підхід направлений на вивчення інституціональної структури та соціальних інститутів і дозволяє розкрити головні механізми, що

забезпечують стійкість і нормативність функціонування соціальної системи. Він також може бути використаний для аналізу різних типів соціальних аномій [37].

Дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках базується на принципах історизму та об'єктивності. Зазвичай поняття «історія» передбачає великі проміжки часу: століття, тисячоліття. В даній роботі історичний проміжок охоплює всього десятиліття. Разом з тим, спираючись на принцип історизму можна прослідкувати нерозривний зв'язок між минулим і сьогоденням через трансформацію інституціональних регуляторів під впливом змінених умов за певний проміжок часу.

Принцип об'єктивності передбачає глибокий аналіз джерел і на цій основі фактичне обґрунтування висновків та всебічне вивчення проблеми.

Метод – це сукупність конкретних процедур, способів і засобів, які забезпечують всебічне вивчення предмету дослідження [20, с. 42].

На різних етапах даного дослідження використовувалися загально наукові методи дослідження: ідеалізація, абстрагування, аналіз і синтез, типологізація, порівняння.

Метод ідеалізації заснований на мисленневому конструюванні уявлень про об'єкти, які не існують у дійсності, але такі, для яких є прообрази у реальному світі. Саме таким об'єктом виступає поняття «адаптація», як певний ідеальний конструкт. Процес ідеалізації характеризується пошуком властивостей і відношень ідеальних об'єктів та перенесенням їх на об'єкти реального світу. Цей метод застосовується для формування ідеального (тобто досконалого, з точки зору дослідника) образу: ідеального об'єкта, ідеальних умов та ін. Побудова такого ідеального образу дозволить виявити зв'язки між його елементами, дозволить робити рекомендації на майбутнє щодо поліпшення, вдосконалення чогось конкретного [20, с. 57]. Даний метод використовувався нами в процесі розроблення рекомендацій щодо соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, які переселилися із тимчасово окупованих територій України та районів ведення активних бойових дій до інших регіонів.

Абстрагування полягає в уявному відстороненні від якихось менш істотних властивостей, сторін, ознак досліджуваного об’єкта з одночасним зосередженням на одній, суттєвій для даного дослідження, стороні і властивості цього об’єкта.

Аналіз і синтез. Сутність метод аналізу полягає у мисленневому розчленуванні складного явища на компоненти, ознаки, властивості і тому подібне. Така процедура дозволяє глибше вивчити (проаналізувати) кожен з компонентів, тому що менший об’єкт легше охопити мисленням, аніж складний. Синтез є протилежністю аналізу. Його сутність полягає в поєднанні знань про окремі складові в єдине ціле. Отже, аналіз і синтез взаємодовнюють один одного у науковому дослідженні. Завдяки аналізу і синтезу ми отримали цілісне знання про складний процес адаптації.

Типологія – це спосіб групування певних об’єктів, предметів, явищ на основі найбільш суттєвих ознак. Ключовий момент даного способу групування – це розуміння типу одиниці (критерію, ознаки). В результаті типологізації отримується типологія, тобто сукупність типів предметів чи явищ. В нашому дослідженні на основі обраних ознак ми тримати економічну, психологічну, соціальну, соціокультурну адаптацію внутрішньо переміщених осіб.

Метод порівняння дозволив виявити особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках.

Вирішення перших трьох дослідницьких завдань склало основу даного методологічного розділу. Підсумовуючи результати цієї роботи, отримали маємо наступне: 1) визначили понятійно-категоріальний апарат дослідження; 2) склали уявлення про те, наскільки розробленою є досліджувана проблематика і на які аспекти варто звернути увагу; 3) визначили і обґрунтували пізнавальні можливості основних підходів, принципів і методів даного дослідження.

Методологічне підґрунтя забезпечує подальший теоретичний аналіз адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В 2014-2023 РОКАХ

2.1. Внутрішньо переміщені особи як особлива категорія населення України у 2014-2023 роках

Військові конфлікти, ситуації економічної та політичної напруги, революції і бунти, стихійні лиха, які супроводжуються руйнацією територій і споруд (наприклад, землетруси чи цунамі) тощо, майже завжди супроводжуються вимушеною міграцією населення, що рятується від переслідувань, насилля та загрози життю. Правові норми стосовно таких осіб варіюються в залежності від того, перетинали вони міжнародні кордони чи ні. Якщо перетнули, то такі особи вважаються біженцями. Якщо ж їх вимушена міграція обмежена кордонами своєї країни, то це внутрішні переселенці або внутрішньо переміщені особи.

В Європі з таким явищем люди зіткнулися вже доволі давно, ще наприкінці XX – на початку XXI ст. Так, після низки «кольорових» революцій в африканських країнах, війни у Сирії та інших конфліктів на Близькому Сході і Африканському континенті, мільйони людей намагалися знайти прихисток у благополучній і спокійній Європі, що призвело то того, що Європа була в буквальному сенсі «заполонена» біженцями.

Крім того, за оцінками європейських чиновників, в країнах-членах Ради Європи знаходяться не лише біженці, але й приблизно 2,5 – 2,8 мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Найбільша кількість ВПО – майже 1 мільйон – проживає в Туреччині. Це жертви збройного конфлікту і насильства з боку державних і недержавних сил у районах, у яких проживає курдська меншість (1991 р.). В інших регіонах Європи значно більша кількість внутрішньо переміщених осіб опинилася переміщеною в наслідок конфліктів, які виникли у зв’язку з війною у колишній комуністичній Югославії (1993 р).

У 1992 році при Генеральному секретарі ООН була створена посада Спеціального представника з питань внутрішньо переміщених осіб.

Приблизно в цей же час формуються норми права щодо переміщених осіб, в основу яких були покладені норми гуманітарного права, прав людини і прав біженців. Ці норми щодо переміщених осів в середині країни були прийняті на сесії Комісії ООН з прав людини у 1998 році і затверджені Генеральною Асамблеєю ООН у 2005 році.

У 2011 році Центром спостереження за процесами внутрішнього переміщення осіб у Європі було зафіксовано всього 26,4 мільйони ВПО, що у три рази перевищувало кількість біженців за цей же період. З їх положенням пов’язані значні труднощі не лише щодо надання їм допомоги, але і в плані надання захисту, оскільки за внутрішньо переміщених осіб продовжує нести юридичну відповідальність держава. При цьому у них немає іншого міжнародного охоронного статусу (за виключенням статусу жертви конфлікту, якщо факт існування конфлікту отримав міжнародне визнання) [10].

Для України подібна ситуація була нова і поки що нехарактерна і не до кінця зрозуміла, хоча вже був відомий досвід Грузії після російсько-грузинської війни 2008 року.

У 2014 році Україна вперше зіткнулася з проблемою захисту своїх громадян, які постраждали в наслідок подій у Криму (окупація та анексія Криму) і окремих районів Донецької та Луганської областей, а також зіткнулася з наймасштабнішим внутрішнім переміщенням у Європі з часів Другої світової війни. Так, з 2014 року по 2021 рік, тобто до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, за даними Єдиної інформаційної бази даних ВПО, на облік було взято близько 1,5 мільйони осіб, у тому числі 1,2 мільйони сімей з тимчасово окупованої території Криму, Донецької і Луганської республік [35].

На думку деяких експертів, це далеко не усі переміщені особи в Україні, оскільки не всі, хто змінив своє місце проживання в наслідок описаних подій, реєструвався як ВПО. Це було пов’язано з декількома причинами, однією з яких було несприйняття людей з Донбасу на більшості територій України, їх певна соціальна стигматизація, що проявлялося у небажанні здавати житло в

оренду або завищена ціна за оренду і тому подібне. Із-за цього реєструвалися не всі, а дехто зразу ж після фактичного переміщення змінювали офіційне місце реєстрації.

Щоб забезпечити соціальний захист і підтримку внутрішньо переміщених осіб у 2014 році Верховою Радою України був ухвалений закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», в якому, в першу чергу, визначалося, хто є внутрішньо переміщеними особами, по-друге, що передбачає статус ВПО для таких людей. Крім названого закону з 2014 року також було прийнято велику кількість спеціальних законів та інших нормативно-правових актів стосовно захисту прав ВПО. Але, нажаль, як саме законодавство, так і практика його втілення виявилися непослідовними, суперечливими і не забезпечували основоположних прав ВПО, гарантованих Конституцією України, нормами міжнародного права, зокрема Європейською Конвенцією про права людини.

Не було дієвої законодавчої бази та інститутів захисту прав та інтересів вимушених переселенців, не було розуміння соціально-психологічних особливостей цієї категорії населення, не було якісного та розгорнутого обліку переміщених осіб за віком, освітою, професійним статусом, за потребами у житлі, роботі, медичних та освітніх послуг тощо.

Все це відбивалося на соціальному статусі внутрішньо переміщених осіб. Протягом 8 років (з 2014 до повномасштабного вторгнення) вони стикалися з цілою низкою проблем, серед яких найбільш кричущими випадками, особливо на початках були: 1) проблеми з житлом. Вихідцям з Донбасу часто відмовляли в оренді або встановлювали непомірні ціни; 2) ускладнення з відкриттям банківських рахунків та отримання кредиту, особливо не споживчого, а на ведення бізнесу; 3) обмеження у виборчому праві, особливо на місцевому рівні, тому що право голосу на виборах депутатів сільської, селищної, міської ради, сільського, селищного, міського голови мають виборці, виборча адреса яких віднесена до відповідної територіальної громади [3]. Якщо ж внутрішньо переміщені особи не змінювали попередню реєстрацію з різних причин, то, проживаючі у якійсь громаді протягом довгого

часу, не мали права брати участь у виборі місцевої влади; 4) негативне ставлення до таких людей з боку роботодавців та мешканців неокупованих територій і тому подібні негативні прояви.

Тобто, з одного боку, переселенці проявляли рішучі дії, прагнення врятувати власне життя, зберегти здоров'я дітей та близьких, що змушувало їх залишити свої будинки, роботу, друзів та родичів, змінити спосіб та стиль життя, залишити малу батьківщину, де поховані рідні та близькі. Натомість, відмітка у паспорті про постійне місце реєстрації на тимчасово окупованій території, навіть за наявності довідки ВПО, була начебто «тавром» для цих людей, що звичайно відпивалося на їх соціально-психологічному стані.

Економічна ситуація погіршувалася, системна криза посилювалася, бідність і соціальна нерівність зростали, очікування швидкого закінчення конфлікту не виправдалося, кількість вимушених переселенців залишилася на рівні, близькому до двох мільйонів людей. Світова спільнота констатує зростання переселенців та біженців та в інших країнах, але Україна посідала на 1 січня 2017 р. восьме місце за кількістю ВПО після Сирії, Колумбії, Ірану, Судану, Ємену, Нігерії та Південного Судану [25].

Запроваджені державою житлові програми для переселенців «Доступне житло» або пільговий кредит для ВПО, учасників АТО (ООС) швидко вичерпали передбачені ресурси, не задовольнивши і десятої частини цієї категорії населення, а з 2019 року взагалі перестали фінансуватися. Проєкт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному будівництву житла», також виявився недостатньо ефективним.

За всіма цими фразами «неефективне», «недостатньо», «обмежено», «недоступно» тощо стояли конкретні люди, які в наслідок збройного конфлікту і окупації частини територій Луганської та Донецької областей та АР Крим, не поділяючи «ідеї руського миру», були вимушені покинути свої домівки, майно, господарство, бізнес та ще й опинитися якщо не у ворожій, то не завжди дружній соціальній ситуації. Так, наприклад, близько 15% ВПО не змогли вирішити проблему приватного житла і змушені були проживати в

колективних центрах, які, як правило, розташовані у величезних занедбаних будинках на кшталт старих гуртожитків, цехів підприємств тощо, або у саморобному житлі чи незареєстрованих поселеннях, часто без будь-якого права на житло чи доступу до основних послуг. Крім поганих житлових умов, ВПО найчастіше стикалися з обмеженим доступом до медичних послуг, освіти або зайнятості.

Таким чином, внутрішньо переміщені особи – це дійсно особлива категорія населення України, яка з'явилася у період російсько-української війни з 2014 року та існує по теперішній час. Категорія людей, яка змушена була боротися за своє виживання, за право жити нормальним життям, користатися наданими їй Конституцією правами і свободами. Багато хто з цих людей зазнав потрясінь і залишається вразливим щодо насильства та зловживань. Більшість не можуть повернутися на місце свого проживання, оскільки ті конфлікти, які стали причиною втечі, так і не були врегульовані. Ті, хто намагався повертатися на старе місце проживання, стикалися з реальними загрозами переслідувань і навіть загрози життю. Але не маючи змоги облаштуватися на новому місці, залишалися на окупованих територіях.

Визначаючи сутність внутрішньо переміщених осіб, як особливої категорії населення, ми ще більше розуміємо актуальність теми даної кваліфікаційної роботи – дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Безумовно протягом 8 років щось змінювалося на краще. Так, наприклад, відповідні зміни до законодавства дозволили ВПО голосувати на місцевих виборах. Населення тих громад, де розташовувалися внутрішньо переміщені особи, в решті решт перестало сприймати їх вороже. Поступово відбувалася адаптація ВПО та їх інтеграція до нового соціального середовища. Але у зв'язку з нападом росії на Україну з 24 лютого 2022 року понад 11 мільйонів українців знову були змушені переселитися в більш безпечні регіони України або виїхати за кордон. Тому зараз питання адаптації та сприяння інтеграції ВПО через усунення перешкод у реалізації їхніх прав та основних свобод, забезпечення повного доступу до адміністративних, соціальних, культурних та інших послуг, а також створення умов для розвитку

потенціалу та посилення можливостей ВПО у приймаючих територіальних громадах знову стає надзвичайно актуальним.

2.2. Основні проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб та підходи до їх вирішення

Статус внутрішньо переміщених осіб є відмінним від статусу біженця: на відміну від біженців, внутрішньо переміщені особи залишаються в межах своєї держави та знаходяться в межах її правового поля. Отже, одним з перших питань, яке постає перед державою, є чітке окреслення правового поля: так, у 2014 році був прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Враховуючи події 2014 та 2022 років, Україна згідно з даними світової статистики постійно входить в перші топ-10 країн за кількістю внутрішньо переміщених осіб.

Також, згідно дослідження О. Зінченко, окрім юридичної складової соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб включає в себе:

1) зміну поведінкових стратегій внаслідок руйнації звичного стилю життя, зміни місця проживання, соціального оточення, соціальних зав’язків;

2) культурна адаптація, пов’язана з входження в інше культурне середовище. Навіть в межах однієї країни є наявною культурна диференціація, яка проявляється у відмінностях мовного оточення (в Україні до 2022 року це умовний поділ на регіони з домінуючою українською чи російськими мовами як мовами побутового спілкування), взаємодії та взаємодопомоги, ступені релігійності;

3) соціально-психологічна адаптація, пов’язана з екстремальними ситуаціями та подоланням життєвих труднощів [13, с. 50-51].

Дж. Гуллархорн розглядає соціальну адаптацію внутрішньо переміщених осіб як неоднорідний процес, що має свої внутрішні особливості. Згідно досліджень автора, він має п’ять стадій, які включають у себе:

1) оптимістичні очікування щодо майбутнього та швидкого розв’язання поточних проблем;

2) розчарування та депресія, пов’язані з великою кількістю невирішених питань, усвідомленням незворотності втрат та їх масштабу;

3) загострення відчуття безпорадності, втрата надій щодо позитивних сценаріїв майбутнього;

4) поява оптимізму, очікування нових позитивних змін;

5) завершення адаптації [30, с. 117].

Як зазначає автор, стадійність процесу соціальної адаптації може змінюватись, а сам процес не завжди завершується адаптацією та інтеграцією ВПО до нового середовища. Автор це пов’язує передусім із небажанням окремих індивідів пристосовуватись до нового середовища, хоча це може бути пов’язаним із внутрішніми проблемами особистості та відсутності доступу до фахової допомоги, недіагностованими проблемами із ментальним станом тощо.

За кількістю залучених ресурсів соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб є складним багатоаспектним процесом, який включає у себе як самих ВПО, так і представників місцевої влади, громадських організацій, волонтерів, державних інститутів (правова, медична, соціальна допомога) та самих мешканців приймаючих громад, що вимагає координації даного процесу та налагодженої програми взаємодії, де чітко визначена послідовність дій, алгоритм надання допомоги та система контролю.

А. Путінцев та Ю. Пащенко аналізують два підходи до адаптації внутрішньо переміщених осіб: соціокультурний та ресурсний. Соціокультурний підхід заснований на підході, який визначає соціальну адаптацію ВПО як своєрідний шоковий стан, який особа має подолати для того, щоб адаптуватись у новому середовищі. Людина ідентифікує себе у першу чергу не як громадянина країни, а як особу з особливим статусом, як постраждалу, яка потребує допомоги: як соціальної, так і культурної (в широкому значенні).

Ресурсний підхід виходить з тези про те, що налагодження життя ВПО потребує як матеріальних, так і нематеріальних ресурсів, використання яких допомагає забезпечити їм належний рівень життя. Відповідно соціальна

адаптація в межах даного підходу розглядається як процес відновлення доступу до особистих, матеріальних, соціальних та культурних ресурсів [30, с. 113-114].

Особисті ресурси є пов'язаними з відновленням відчуття сталості життя, його безперервності та контролю, адже фактори, які спричиняють вимушену міграцію, знаходяться поза межами індивідуального контролю. В деяких випадках відновлення особистого ресурсу може потребувати звернення до фахівців та подолання наслідків пост-травматичного стресового розладу, неврозів, фобій тощо, які є наслідком пережитого негативного досвіду.

Матеріальні ресурси та їх відновлення пов'язане із незворотною втратою майна та інших речових цінностей ВПО. Відновлення матеріального ресурсу є тривалим процесом, який включає допомогу як держави, так і неурядових громадських організацій. Як зазначають самі особи, що мають статус ВПО, найбільш важким є усвідомлення відсутності «свого» та оточення речами, які сприймаються як «чужі». Особистий ресурс є пов'язаним з матеріальним в тому сенсі, що його відновлення залежить від зовнішніх виплат, та особи втрачають відчуття незалежності та самостійності, що додатково погіршує їх психоемоційний стан.

Доступ до соціального ресурсу пов'язаний з формуванням нових соціальних зв'язків та відносин: приятельства, товариства, дружби, сусідства тощо, адже в процесі вимушеної міграції звичні соціальні зв'язки втрачаються, і відчуття самотності та покинутості додатково погіршує соціальну адаптацію ВПО.

Культурні ресурси в широкому сенсі пов'язані з доступом до різного роду соціокультурних активностей, культурних, мистецьких, освітніх та інших проєктів і закладів, які надають можливість духовного збагачення та повноцінного дозвілля.

В межах ресурсного підходу також досліджується зміна структури витрат ВПО: оскільки часто здобуття даного статусу корелює із втратою роботи, стабільного доходу та рівня життя, то більша частина витрат припадає на категорії «оренда житла», «харчування» та «лікування». Тож соціальна

адаптація у приймаючих громадах включає також у себе організацію доступу до всіх видів ресурсів: можливість працевлаштування, реалізація державних пільг та гарантій, розширення кола знайомств, доступ до фахівців з соціальної реабілітації тощо.

Колектив авторів (Д. Райан, Б. Дулі, Ч. Бенсон) зазначили, що громади можуть використовувати дві стратегії по відношенню до ресурсів ВПО: заміщення ресурсів або їх заміна. Слід зазначити, що в українській практиці є наявними обидві стратегії: заміщення матеріальних ресурсів (допомога із житлом, речами тощо) та заміна видів активностей (зміна виду роботи, фаху, стилю життя тощо).

Аналізуючи соціокультурний та ресурсний підходи, І. Тітар наголошує на необхідності їх синтезу, адже вони орієнтовані на протилежні процеси адаптації: налагодження внутрішнього стану (соціокультурний підхід) та нормалізацію взаємодії із зовнішнім світом (ресурсний підхід). На думку автора, соціокультурний підхід може бути розглянутий також у широкому значенні як пристосування до нової культури, особливо якщо йдеться про вимушену міграцію етнічних груп чи релігійних спільнот (роми Донецької області, мусульманські громади Криму тощо) [38, с. 59-60].

Кінцевою метою соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у світовій практиці вважається повернення їх до стану, який передував настанню подій, внаслідок яких особи стали вимушеними переселенцями: це включає повернення до покинутих домівок, повернення майна та статків, відновлення працевлаштування в цілому, але у ряді ситуацій повернення розглядається як неможливе але відтерміноване, тому методичні сучасні методичні рекомендації стосуються власне інтеграції ВПО у нове середовище та соціальної реадаптації, орієнтованої на довгострокову перспективу.

Отже, серед основних проблем соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб можна виділити: юридичну, соціально-психологічну, культурну, поведінкову, етнічну. Однак домінуючими проблемами є відновлення матеріальних ресурсів, психологічного стану та здоров’я. Серед підходів до вирішення соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб

науковці виділяють соціокультурний, ресурсний та синтетичний, який об’єднує елементи перших двох.

2.3. Особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках

В українському юридичному просторі термін «внутрішньо переміщена особа» зв’явився внаслідок подій 2014 року та актів збройної агресії з боку російської федерації. У 2024 році процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб можна розглядати як перший етап, який носив певним чином стихійний характер та відображав неготовність державних структур до розгортання даного процесу.

Специфікою 2014 року є прискорена процедура інституціоналізації даного процесу, що відобразилось у прийнятті відповідної законодавчої бази (прийняття Законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та ін.), створення відповідної державної структури – Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України), організація досліджень з метою оперативного представлення інформації та прогнозів (дослідження ДУ «Інституту економіки та прогнозування НАН України», Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Інституту економіко-правових досліджень НАН України та Інститут економіки промисловості НАН України).

Також був відпрацьований належний порядок дій щодо координації служб та фахівців, які надають допомогу ВПО, створені дорожні карти та інструкції. Тож події 2024 року призвели до вдосконалення методичного та організаційного процесу, а не його побудови, як це було у 2014 році.

Другою особливістю є нерівномірний розподіл осіб, які отримали статус ВПО по областям України: у 2014 році за даними ДСНС України найбільша кількість припадала на Харківську, Дніпропетровську та Запорізьку області [15]. Тобто найбільшими приймаючими громадами були території, які межували із зоною бойових дій. Якщо порівнювати із даними 2022 року, то внутрішньо переміщені особи сконцентровані у Києві та Київській та Львівській областях і в цілому на Заході України [42]. Таку ситуацію можна пояснити деякими чинниками: по-перше, у 2014 році у багатьох переселенців зберігалась надія щодо швидкого повернення та нормалізації ситуації, тому для місця постійного проживання часто обирали найближчі громади, на територіях яких не велось бойових дій; по-друге, збройний напад 2014 року не носив таких ознак геноцидного характеру та масового знищення цивільного населення, як це відбувалось у 2022 році.

З початку 2022 року в Україні з'явилась нова категорія осіб, яка називають себе умовно як «двічі ВПО», які отримали статус у 2014 році, а у 2022 були змушені знову покинути нові окуповані території (особливо це стосується територій Запорізької та Харківської областей), тобто впродовж десяти років двічі зазнали докорінних змін власного життя.

Третьою особливістю є відсутність належної кількості фахівців з підготовки та соціальної допомоги і реабілітації осіб, які є внутрішньо переміщеними особами як особами, які зазнали травмуючого досвіду, пов'язаного з досвідом бойових дій. Так, згідно результатів всеукраїнського опитування Інституту соціології НАН України, проведеного у жовтні 2023 року, то 44% опитаних зазначили, що мають досвід перебування у зоні бойових дій (до 2022 року цей відсоток складав 18%). Також респонденти зазначили, що відчувають погіршення умов життя, проблеми зі станом здоров'я, а також вплив негативних психологічних станів на власне життя внаслідок війни, важких спогадів, недостатьої соціальної підтримки, зростання конфліктності та дискримінації щодо їх статусу [5].

Також у 2024 році спостерігається зростання кількості осіб, які потребують комплексної допомоги: як медичної, так і соціально-

психологічної, внаслідок зростання осіб, які стали жертвами бойових дій, військових злочинів, катувань та ін. Так, Українська Ґельсінгська спілка з прав людини інформує, що їх кількість в Україні наразі складає майже 50 тисяч [12].

Відмінністю 2023 року є значно ширша підтримка за рахунок зовнішнього фінансування від міжнародних інституцій, зокрема грантовох проєктів, орєінтованих на допомогу та реабілітацію ВПО. В даному переліку можна згадати:

1) програмне забезпечення «База», яке є вільному доступі та містить техніки самодопомоги при тривожних станах, наслідках контузії, відчутті депресії, панічних атаках тощо, а також містить можливість безпосереднього звернення до фахівця;

2) проєкти НГО, яку орієнтовані на роботу з окремими групами ВПО навчання бізнес-навичкам жінок, які мають статус ВПО, а також представлення їх юридичних, соціальних та психологічних послуг; навчання технікам самодопомоги при відчутті погіршення стану; навчання технікам екологічного спілкування та ін.;

3) національний проєкт IT-generation, реалізований у 2022 році за програмою USAID «Конкурентоспроможна економіка України» та за технічної підтримки Проєкту ПРООН «Цифрові, інклюзивні, доступні: підтримка цифровізації державних послуг в Україні», цільовою групою яких виступали особи, які внаслідок війни втратили роботу та планували опанувати новий фах, зокрема і ВПО.

У 2023 році збільшилась у вільному доступі кількість телефонів гарячих ліній з допомоги державних установ та громадських організацій, які працюють у даній сфері; був створений державний реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг, який дозволив уніфікувати даний процес та вести об’єктивний облік осіб, що мають статус ВПО, а також послуг, які вони отримують.

Як зазначають дослідники, ядро соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб як у 2014, так і у 2023 роках складають питання, пов’язані з вирішенням житлових та побутових питань, оформленням пільг та гарантій,

працевлаштуванням, соціальною підтримкою. Н. Гордієнко та М. Навошицький зазначають, що однією з проблем 2022-2023 рр. для ВПО є питання, пов'язані з фізичним виживанням та одночасно пошук стратегій адаптації на новому місці. Також додаткову напругу відчувають мешканці приймаючих громад, які відчувають нестачу ресурсів щодо повноцінної адаптації ВПО (забезпечення житлом, побутовими речами, місцями роботи) [7, с. 327-328].

Також у 2022-2023 роках фіксується збільшення звернень щодо питань допомоги з ментальним здоров'ям та дестигматизація даної тематики: як зазначає Н. Могильова, питаннями, з якими найчастіше звертаються є відновлення індивідуальних ресурсів, резильєнтність, формування позитивного мислення, навичок емоційного контролю та подолання стресових ситуацій [23, с. 83].

Отже, особливостями та відмінностями адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні у 2023 році у порівняння і 2014 роком є: ступінь розробленості нормативної бази щодо регулювання даного питання; наявність профільних державних інституцій та установ; більш широка залученість неурядових громадських організацій та міжнародних донорів; поява категорії осіб, які впродовж вторгнення 2022 року у другий раз змушені були стати переселенцями; збільшення кількості фахівців, які надають профільну допомогу; зростання звернень щодо питань, пов'язаних з ментальним здоров'ям та психологічним станом.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ В 2014-2023 РОКАХ

3.1. Обґрунтування методів емпіричного дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках

Щодо методів емпіричного дослідження адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 рр., то соціологічна практика демонструє використання як кількісних, так і якісних досліджень. Серед методів, які найчастіше згадуються: опитування, глибинні інтерв'ю, проведення фокус-групових досліджень, кабінетні дослідження. Методологічною проблемою проведення опитувань серед представників даної групи є необхідність побудування вибірки, яка базується на точних статистичних даних та системі обліку, які не були досконалими, особливо у 2014 році. Зокрема, міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій І. Верещук повідомила, що офіційно в Україні 4,8 млн. осіб мають статус ВПО (станом на 2023 рік), але за попередніми розрахунками – близько 2 млн. осіб з різних причин його так і не отримали.

Так, влітку 2016 року Київський міжнародний інститут соціології сумісно з ГО Internews Network провів опитування з тематики «Покращення комунікації спільнот, що постраждали від військового конфлікту, та їхніх зв'язків із внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в Україні». В опитуванні прийняли участь 312 чоловіків та 691 жінка, які мали статус внутрішньо-переміщених осіб. Розрахунок проводився на основі офіційних статистичних даних Міністерства освіти (за кількістю зареєстрованих дітей зі статусом ВПО у навчальних закладах), а також пропорційно представлені регіони країни (Захід, Північ, Центр, Південь, Схід та Донбас (території, підконтрольні Україні)), а також різні типи населених пунктів (обласні центри, міста з населенням понад 50 тис. осіб, та міста з населенням менш, ніж 50 тис. осіб).

За результатами дослідження були виявлені наступні проблеми соціальної адаптації ВПО: відчуття до себе упередженого ставлення з боку

мешканців приймаючих громад; більшість осіб зі статусом ВПО не відчували впевненості в тому, що зможуть отримати від місцевої влади та держави всі належні їм гарантії; низький рівень обізнаності (менш, ніж 50%) у тому, які недержавні та волонтерські організації представляють фінансову допомогу, безоплатні консультаційні послуги, супровід фахівців та ін.; лише 28% переселенців вважали, що мешканці приймаючих громад та місцева влада будуть докладати всіх належних зусиль в організації допомоги ВПО; відчуття себе у вразливому становищі, відчуття погіршення здоров'я та зниження рівня життя також були зазначені респондентами [17, с. 3-6].

Особливістю досліджень з даної тематики є те, що вони реалізуються у вигляді проєктів, донорами яких виступають міжнародні організації та донори. Так, у 2017 році було проведене всеукраїнське дослідження КМІС на замовлення Світового Банку на тему «Україна: Дослідження соціально-економічного впливу переміщення громадян та повернення учасників АТО», в ході якого було з'ясовано, що ключовими причинами щодо переселення респонденти зазначили проблеми безпеки, переслідувань, працевлаштування. Майже половина опитаних зазначила, що планує у середньостроковій перспективі повернутись додому. Лише 54% ВПО зазначили, що мають стабільну роботу з постійним прибутком, а найбільшою проблемою називають відсутність власного житла та високу плату за оренду (учасники дослідження зазначали, що в цілому 42% їх місячного доходу припадає саме на оплату житла та житлово-комунальні послуги [18].

У 2023 році до міжнародних замовників додалась Міжнародна організація праці (дослідження сумісно з КМІС з використанням даних Міністерства соціальної політики України). За результатами дослідження, частина ВПО успішно адаптується на нових місцях, отримує постійну роботу, та віддають дітей до місцевих навчальних закладів. На відміну від попередніх досліджень (у 2014-2017 рр.), ВПО зазначали, що не відчувають до себе ворожого чи упередженого ставлення, або дискримінації за світоглядом, культурою чи поведінкою. Однак вони відчувають більшу економічну конкуренцію з місцевими мешканцями у сфері працевлаштування [8].

Щодо якісної методології, то в межах Комплексного соціологічного дослідження «Економічні можливості постраждалим від конфлікту», що впроваджувався Українським Жіночим Фондом за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) було використане опитування, експертне дослідження та статистичний аналіз проблем, пов'язаних з соціальною адаптацією ВПО.

Найбільшу кількість проблем зазнають наступні групи ВПО: представники молодого віку (30 років), чоловіки; ті, хто проживає у сільський місцевості; особи, які мають обмежений доступ до інформаційних ресурсів, зокрема мережі Інтернет; особи, які проходять перенавчання та планують змінити фах.

Серед проблем, з якими найчастіше стикаються ВПО, були зазначені: високий рівень конкуренції на ринку; нестача актуальної інформації; обтяжливі процедури реєстрації та перереєстрації, втрата документів; корупція; проблеми із соціальною інфраструктурою та доступом до неї (заклади охорони здоров'я, навчальні заклади, дозвілля); низька оцінка роботи місцевої влади. Частина ВПО орієнтована на ведення власного бізнесу внаслідок того, що втратили місце робота, а при пошуку нового часто зазнають дискримінаційних практик, пов'язаних з віком, статтю, соціальним статусом, кваліфікацією [19, с. 23-25].

У 2023 році Національний інститут стратегічних досліджень опублікував результати аналітичного дослідження «Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення», які стосувались питань кількості, розселення, соціальної адаптації та інтеграції ВПО. Слід відмітити, що у 2023 році, у порівнянні з 2014, вже був наявним великий масив прикладних досліджень щодо тематики соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, і вони почали набувати характеру комплексності та носити прогностичний характер. Також з урахуванням початку повномасштабного вторгнення у 2022 році дана відзначилась зростанням масштабів та отримала статус однієї із першочергових для держави. В Україні продовжуються дослідження, пов'язані з окремими проблемами ВПО, однак відзначається і

зростання кількості комплексних досліджень, які включають як соціальну адаптацію, так і проблеми працевлаштування, соціального забезпечення тощо.

Особливістю результатів досліджень 2023 року є зменшення позитивних настроїв серед ВПО щодо повернення та їх орієнтація на постійне проживання в нових громадах, з якими вони пов'язують власне майбутнє. Також знижується кількість осіб, які відчувають внутрішню напругу (18%), у стосунках з новим соціальним оточенням, хоча прояви дискримінаційної поведінки або соціальної несправедливості відчув на собі кожен п'ятий.

Одним з чинників, які перешкоджають соціальній адаптації та інтеграції ВПО є економічна маргіналізація, яка проявляється в залежності від виплат держави, відсутності постійного місця роботи, низькому рівні заробітку; невпевненості у майбутньому, хоча серед даної категорії і виділяється сегмент активних, орієнтованих на ефективну працю осіб.

Також в якості проблеми Національний інститут стратегічних досліджень зазначив низьку соціальну активність самих внутрішньо переміщених осіб, які проявляють готовність прийняти допомогу, але самі не готові проявляти високу соціальну чи економічну активність та вирішувати питання, пов'язані із забезпеченням їхнього життя. Так само, як і в 2014, і в дослідженнях наступних років одним з центральних сегментів ВПО відзначають проблеми, пов'язані із втратою житла та високою вартістю оренди. Певну ефективність у вирішення даного питання демонструє діяльність державних органів з реалізації національних програм, орієнтованих на допомогу ВПО: Державної служби зайнятості, Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [24].

Отже, серед методів, які використовуються для дослідження соціальної адаптації внутрішньо-переміщених осіб в Україні опитування, глибинні інтерв'ю, кабінетні дослідження на основі наявної статистичної інформації. В якості замовників досліджень виступають міжнародні організації, державні установи, неурядові організації України.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Для прикладної частини дослідження був обраний метод онлайн-опитування за допомогою анкети у гугл-формі. Даний метод був обраний з огляду на його доступність та можливість надавати доступ респондентам до анкети за допомогою посилань, що має велике значення з огляду на те, що Запоріжжя залишається прифронтовим місто з великою кількістю повітряних тривог.

З метою дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у 2014-2023 рр. в Україні, у квітні-травні 2024 року було проведене розвідувальне опитування щодо осіб, які мають статус ВПО та проживають наразі на території Запорізької громади. Обсяг вибіркової сукупності – 100 осіб, серед яких 70% жінок та 30% чоловіків; а також 65% осіб, які отримали статус ВПО у 2014-2015 рр; і 35% осіб отримали статус ВПО у 2022-2023 рр. Метод пошуку респондентів – метод «снігової грудки».

Серед учасників 15% респондентів зазначили, що ідентифікують себе як осіб, яким довелось пройти через вимушену міграцію двічі – у 2014 році, коли вони з територій Донецької та Луганської областей переїхали до Запорізької області, а потім у 2022-2023 рр., коли внаслідок окупації їм довелось переїжджати з території Пологівської та Бердянської громад до м. Запоріжжя.

Щодо вікових категорій, то групу 18-29 склали 21% респондентів, 30-39 – 23%; 40-49 – 22% опитаних; 50-59 – 19%, 60-69 – 9% та 70+ – 6%.

На питання щодо того, які проблеми ВПО вважають найголовнішими у їхньому житті у перший період вимушеного переселення були отримані такі відповіді (можна було обрати декілька варіантів): втрата документів – 25% ;втрата місця роботи – 30%; втрата майна – 35%; неможливість підтримувати звичний рівень життя – 65%; питання, пов’язані з безпекою – 45%; стан здоров’я – 30%.

Переважна більшість (85%) опитаних зазначили, що відчували складнощі з отриманням статусу ВПО. Серед проблем, які були згадані у даному контексті, можна зазначити: необхідність відновлення документів –

40%; тривалість процедури – 50%; некоректне відношення до себе з боку посадових осіб – 10%.

Щодо установ та осіб, до яких ВПО звертались по допомогу, опитані відповіли таким чином (можна було обрати декілька варіантів відповідей): до державних органів – 40%; до громадських організацій – 55%; до волонтерів – 25%; до родичів – 20%.

Щодо співпраці з профільними фахівцями, то відповіді розподілились наступним чином: отримували допомогу від фахівців медичної сфери – 35%; від правозахисних органів – 25%; від соціальних служб – 35%; від психологічних служб – 5%. Найбільш значущими видами допомоги ВПО зазначили: юридичну – 18%; медичну – 27%; соціальну – 50%; психологічну – 5%. Більшість (84%) звертались до фахівців, які працюють у державних службах/установах.

84% респондентів зазначили, що не розглядають можливість повернення до попереднього місця проживання після завершення війни. Серед причини, які були зазначені (відкрите питання) – небажання знову проходити через всі етапи, пов’язані із переселенням на нове місце, втрату майна, втрату соціальних зв’язків, виникнення почуття приязні до нової території, небажання повертатись через негативні спогади та досвід.

На питання щодо того, хто повинен надавати допомогу ВПО у першу чергу у країні були отримані відповіді: держава – 27%; органи місцевого самоврядування – 12%; громадські організації – 12%; суспільство - 10%; громади – 10%; волонтери – 20%.

Щодо того, до яких заходів може вдатись держава задля допомоги ВПО, було зазначено: збільшити субсидії – 30%; полегшити бюрократичні процеси – 39%; запровадити додаткові штатні посади – 11%; впровадити пільгове кредитування для започаткування бізнесу – 8%; фінансувати навчання та перекваліфікацію ВПО – 12%.

На думку респондентів, для надання допомоги ВПО суспільство має підтримувати публікації щодо проблем ВПО у ЗМІ (11%), публічно обговорювати дискримінаційні практики (15%); популяризувати толерантне

ставлення до ВПО (74%). Більше половини опитаних знають організації, які надають допомогу ВПО та звертаються до них на регулярній основі.

Отже, за результатами дослідження були виявлені наступні проблеми, з якими стикаються ВПО: отримання статусу, відновлення документів, зниження якості життя, втрати джерела доходу та неможливість себе самостійно забезпечувати; погіршення стану здоров'я, залежність від державних виплат. Також учасники дослідження зазначали втрату родинних та соціальних зв'язків; напруження, пов'язане з втратою майна та звичного стилю життя, необхідність докорінно перебудовувати власне життя. Більш, ніж половина ВПО стикалась з дискримінаційними практиками, зокрема з боку посадових осіб. Основним соціальним інститутом, який має забезпечувати допомогу ВПО, учасники вважають державу, але відзначають велику роль у даному процесі громадського сектору – волонтерів та неурядових організацій.

На відміну від 2014 року, внутрішньо переміщені особи не розглядають для себе можливість повернення на колишнє місце проживання після завершення війни внаслідок небажання знову проходити через всі етапи та проблеми з організацією побуту, роботи та навчання. Учасники зазначають, що велике значення має підтримка ЗМІ, зокрема у сфері публічних дискусій щодо проблем ВПО, популяризації толерантного ставлення до них та організації належної допомоги.

3.3. Рекомендації щодо вдосконалення механізмів адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні

За результатами проведеної роботи щодо аналізу попередніх досліджень, зроблених науковцями та результатами проведеного опитування можна розробити низку рекомендацій щодо вдосконалення механізмів адаптації внутрішньо-переміщених осіб в Україні. Якщо говорити про механізми адаптації, то вони завжди є особистісно орієнтованими, а швидкість самого процесу залежить від самої людини та її індивідуальних характеристик. Але в той же час на процес суттєво впливає зовнішня підтримка, яка надається

державою (на національному рівні), неурядовими організаціями і місцевою владою (на національному та місцевому рівнях), окремими людьми та групами (на міжособистісному рівні).

Серед рекомендацій можна виділити наступні:

1) проведення широкої інформаційної роботи щодо оповіщення ВПО про можливості відновлення документів, отримання безкоштовних послуг, гуманітарної допомоги, медичної допомоги тощо. Хоча дана діяльність проводиться з 2014 року на регулярній основі, тим не менш особи, яким довелось стати вимушеними переселенцями, не завжди внаслідок пережитих потрясінь можуть діяти логічно, раціонально та звертатись до перевірених джерел інформації. Так, у 2014 та 2022 було зафіксовано декілька тисяч правопорушень, пов'язаних із злочинами, вчиненими над ВПО (шахрайство, крадіжка документів, спроби здійснення трудового рабства), які стали можливими саме внаслідок тимчасової нездатності ВПО діяти раціонально в умовах пережитого стресу. До того ж, деякі категорії (люди похилого віку, ті, які страждають на важкі хронічні захворювання) не завжди можуть володіти всією повнотою інформації внаслідок обмеженого користування інформаційними джерелами, загального стану здоров'я;

2) більш широка інформатизація процесу на рівні місцевої влади. В якості прикладу можна навести ініційований в 2024 році процес перегляду виплат для ВПО з метою виключення категорій осіб, які отримують матеріальну допомогу від держави, але здатні самостійно себе забезпечувати (особи, які отримують дохід більш, ніж 8,5 тис. грн.; ті, які придбали протягом останнього року житло; ті, які вже не проживають на території країни та отримують матеріальну підтримку від іншої країни згідно її законодавства та ін.). Ініційований процес хоча і був логічним, але для підтвердження виплат вимогою було особисте підтвердження даних за місцем проживання при відсутності широкого оповіщення у засобах масової інформації, що призвело до того, що частина ВПО, яким помилково припинили виплати, не змогла вчасно це зробити внаслідок відсутності відповідного оповіщення (його можна було реалізувати за допомогою розсилки повідомлень поштою, у месенджери,

за допомогою смс) та втратила можливість отримати належну допомогу від держави;

3) здійснення кризової допомоги. Стресові стани, зокрема і прояви посттравматичного стресового розладу, можуть мати відтерміновані наслідки. Відповідно особа, у якої є об'єктивна необхідність в отриманні послуг щодо її стану, свій стан пов'язує як правило, з поточними проблемами, і не визначає їх як результат вимушеного переміщення, що призводить в деяких випадках до різкого погіршення ментального здоров'я та соціальної дезадаптації. Тому своєчасна діагностика або регулярні медичні обстеження з використанням експрес-методів діагностики здатні не тільки покращити якість життя ВПО, але й матимуть позитивні наслідки для держави в цілому внаслідок їх більш швидкого повернення до самостійного повноцінного життя [27, с. 91-92];

4) розробка діючої економічної стратегії підтримки. Українська практика традиційно орієнтована на матеріальну підтримку соціальних груп, які перебувають у складних життєвих обставинах, до яких відноситься і категорія ВПО. Однак кінцевою метою соціальної адаптації є завершений процес інтеграції особистості у соціальне середовище та відновлення її здатності самостійно вирішувати проблеми, зокрема і матеріального характеру. Тому економічна стратегія підтримки має включати можливості працевлаштування або підвищення кваліфікації, зміни фаху (за потреби), які б забезпечували ВПО можливість якнайшвидше перестати бути залежними від державних виплат.

Як зазначають І. Шапошникова та І. Пристай, держава має забезпечити підтримку малого бізнесу для даної групи, інтенсифікувати надання грантів, консультаційних послуг з ведення бізнесу, отримання кредитів для тих осіб, які проявляють прагнення до підприємницької діяльності [44];

5) реалізація комплексного підходу. Соціальна адаптація ВПО потребує злагодженої діяльності представників держави, місцевого самоврядування, громадського сектору та спільноти. Задіяними також є організації сфери охорони здоров'я, соціального забезпечення, правопорядку та ін. Ефективність надання допомоги залежить від багатьох чинників: правового

забезпечення, фінансової та ресурсної підтримки, наявності відповідних фахівців та їх кваліфікації. І. Трубавіна та І. Куратченко зазначають, що фахівців, які надають допомогу, часто потерпають від професійного вигорання, пов'язаного з ненормованим робочим часом та стресом і самі з представників професій, які здійснюють фахову допомогу, перетворюються на осіб, яким вона також потрібна [40, с. 30]. І проблемою є той факт, що програми підтримки передусім орієнтовані на ВПО, хоча допомоги потребують і особи, які до даної категорії не відносяться. Також особливо гостро відчувається потреба у фахівцях з профільної вищою освітою внаслідок відтоку кваліфікованих робітників з країни у зв'язку з війною та збідненням трудових ресурсів країни в цілому;

6) проведення культурної адаптації. О. Кінаш говорить, що в межах України є наявною стильова диференціація населення за мовою або діалектами, звичками (релігійність/світскість), повсякденними практиками [16, с. 140]. Вона як правило не відчувається надмірно гостро у випадках подорожей, відвідувань або інших повсякденних практик. Але в ситуації зміни місця проживання, особливо в довготривалій перспективі, відмінності починають відчуватись як «чужі», «неприродні», та відбувається протиставлення, що уповільнює процес адаптації в цілому;

7) робота з громадою з метою зменшення дискримінаційних практик з боку місцевих мешканців. Часто побоювання членів приймаючих громад щодо збільшення конкуренції, злочинності, конфліктів внаслідок стихійного переселення великої кількості осіб у населений пункт проявляються у негативному ставленні до ВПО, що відчувається на рівні міжособистісного спілкування, публічних місць, але не має під собою об'єктивного підґрунтя;

8) забезпечення безпеки та надання захисту ВПО, які проявляються у попередженні або допомозі у випадках дискримінаційних практик (часто ВПО навіть не повідомляють про них відповідні служби при пошуку роботи), зловживань (наприклад, вимагання понаднормової праці з огляду на те, що ВПО цінують та побоюються втратити роботу); у випадках здійснення

насильства, а також забезпечення доступу до юридичної допомоги, притулків, медичних послуг.

Підсумовуючи зазначене вище: серед методів, які використовуються для дослідження соціальної адаптації внутрішньо-переміщених осіб в Україні опитування, глибинні інтерв'ю, кабінетні дослідження на основі наявної статистичної інформації. В якості замовників досліджень виступають міжнародні організації, державні установи, неурядові організації України.

В роботі було проведено розвідувальне дослідження, опитування внутрішньо переміщених осіб, які наразі мешкають у Запорізькій громаді. Серед респондентів – особи, які отримали статус ВПО у 2014 та у 2022 роках. Серед основних проблем, з якими вони стикались, опитувані зазначали: брак інформації, зниження рівня життя, залежність від державних виплат, проблеми з пошуком роботи, розрив соціальних зв'язків, брак психологічної підтримки, необхідність обирати нову стратегію життя.

Серед рекомендацій, які щодо вдосконалення механізмів адаптації внутрішньо-переміщених осіб в Україні можна запропонувати: проведення широкої інформаційної роботи щодо оповіщення ВПО про можливості відновлення документів, отримання безкоштовних послуг, гуманітарної допомоги, медичної допомоги; більш широка інформатизація процесу обліку ВПО та нарахування державних виплат на місцях; здійснення кризової допомоги; розробка діючої економічної стратегії підтримки ВПО; реалізація комплексного підходу до соціальної адаптації; проведення культурної адаптації ВПО; робота з громадою з метою зменшення дискримінаційних практик з боку мешканців приймаючих громад; забезпечення безпеки та надання захисту.

ВИСНОВКИ

В період російсько-української війни 2014-2023 років (досліджуваний період, але яка ще не завершена) в Україні сформувалася особлива категорія населення, яка отримала назву «внутрішньо переміщені особи». Особливість цієї категорії полягає в тому, що це не просто мігранти, які свідомо робили свій вибір для переїзду на нове місце в пошуку роботи чи кращих умов життя. Вони полишали свої домівки, тікаючи від небезпеки, насильства, загрози життю часто абсолютно без засобів існування, інколи навіть без документів. Відповідно, на новому місці все для них було викликом: втрата попереднього соціального статусу, відсутність засобів для існування, невизначеність житлових перспектив, проблеми працевлаштування, «розірваність» сімей та багато іншого. Все зазначене робить проблему адаптації внутрішньо переміщених осіб надзвичайно актуально.

В ході реалізації поставленої мети та дослідницьких завдань нами було здійснено термінологічний аналіз основних понять «адаптація», «внутрішньо переміщені особи». В ході аналізу обрано дефініції, якими ми будемо користуватися при описі об’єкту і предмету дослідження.

Так, адаптація з точки зору соціології розглядається як певний вид соціальної взаємодії окремого індивіда чи соціальної групи та соціального середовища (конкретної організації чи суспільства в цілому). В ході цієї взаємодії відбувається узгодження вимог і очікувань усіх учасників процесу – індивіда (групи), що адаптується, та соціального середовища. В ході адаптації у особи виробляються нові якості і властивості, поведінкові практики, які дозволяють найкращим способом пристосуватися до нової ситуації, нових обставин, які виникли у її житті в певний момент.

Внутрішньо переміщені особи – це люди, яких вимушено залишили або покинули своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Статус внутрішньо переміщеної особи

відрізняється від статусу біженця чи простого емігранта. Особливості цього статусу визначаються певними нормативно-правовими актами.

Для більш глибокого розуміння проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках проаналізовано велику кількість джерел, включаючи законодавчі документи та наукові публікації, що дало змогу зрозуміти стан наукової розробленості проблеми та звернути увагу на невирішені проблеми.

Для більш якісного проведення дослідження визначена теоретико-методологічна база, яка складається з підходів, принципів і методів. В даному дослідженні використані наукові підходи: міждисциплінарний, структурно-функціональний, інституціональний; принципи: об'єктивності та історизму; загальнонаукові теоретичні методи: ідеалізація, абстрагування, аналіз і синтез, типологізація та порівняння; емпіричні методи: вторинний аналіз даних та розвідувальне опитування способом онлайн.

Методологічне підґрунтя забезпечує подальший теоретичний і практичний аналіз адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 роках.

У другому розділі проаналізовано сутність категорії «внутрішньо переміщені особи». Це особлива категорія населення України, яка з'явилася у період російсько-української війни з 2014 року та існує по теперішній час; це дуже вразлива категорія людей, яка змушена була боротися за своє виживання, за право жити нормальним життям, користатися наданими їй Конституцією правами і свободами; це категорія, яка часто стикається з несправедливістю по відношенню до себе (або уявною несправедливістю). Тому, ми вважаємо, що дана категорія потребує спеціальних адаптаційних заходів з боку суспільства, щоб скоріше адаптуватися, інтегруватися у соціум і не бути «загубленим» або «озлобленим» поколінням.

Особливості та відмінності адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні визначаються часовими рамками та конкретно-історичними умовами. Так, у 2014 році у порівнянні з 2023 роком не було достатньої нормативно-правової бази щодо регулювання даного питання; наявності профільних

державних та недержавних соціальних інституцій та установ, які сприяють процесу адаптації; на теперішній час спостерігається більш широка залученість неурядових громадських організацій та міжнародних донорів, які допомагають внутрішньо переміщеним особам адаптуватися до нових для себе умов; зросла кількості фахівців, які надають профільну допомогу.

Проведено розвідувальне дослідження шляхом опитування внутрішньо переміщених осіб, які наразі мешкають у Запорізькій громаді. Виявлені основні проблем, з якими вони стикались. Це: брак інформації, зниження рівня життя, залежність від державних виплат, проблеми з пошуком роботи, розрив соціальних зв'язків, брак психологічної підтримки, необхідність обирати нову стратегію життя.

Виходячи з виявлених проблем, нами запропоновані деякі рекомендації, які можуть сприяти більш успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб. В першу чергу, це проведення широкої інформаційної роботи щодо оповіщення ВПО про можливості відновлення документів, отримання безкоштовних послуг, гуманітарної допомоги, медичної допомоги, працевлаштування. Активізація соціальних служб та антикризових центрів для здійснення антикризової допомоги та ефективної адаптації. Налагодження взаємодії гуманітарних хабів, в яких стоять на обліку внутрішньо переміщенні особи з певних територій (наприклад, «Я – Маріуполь», «Оріхів –Запоріжжя» і подібні) з бізнес-середовищем, яке потерпає від браку робочих рук, для вирішення проблеми працевлаштування ВПО.

В цілому, гіпотези, висунуті на початку роботи підтверджені.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аннан К. Запобігання війнам і лихам: глобальний виклик зростаючих масштабів. Річна доповідь про роботу Організації Об'єднаних Націй за 1999 рік. Нью-Йорк: ООН, 2000. 84 с. URL: https://ukraine.un.org/uk/183222-серія-аналітичних-довідок-оон. (дата звернення: 16.04.2024).

2. Arakelova I. The problem of employment of internally displaced persons in Ukraine. *INTERNATIONAL JOURNAL OF NEW ECONOMICS AND SOCIAL SCIENCES (IJONESS)*. 2016. № 4. P. 289-295.

3. Виборчі права внутрішньо переміщених осіб. *ІПС Ліга Закон*. URL: https://legalaid.gov.ua/index.php/ (дата звернення: 28.04.2024).

4. Vrecer N. Living in Limbo: Integration of Forced Migrants from Bosnia and Herzegovina in Slovenia. *Journal of Refugee Studies*. 2010. Vol. 23. № 4. P. 484-502. URL: https://www.researchgate.net/publication/275120424_Living_in_Limbo_Integration_of_Forced_Migrants_from_Bosnia_and_Herzegovina_in_Slovenia (дата звернення: 18.03.2024).

5. Всеукраїнське опитування Інституту соціології НАН України: жовтень 2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stresovi_stany_naselennya_ukrainy_v_konteksti_viyni.html (дата звернення: 01.04.2024).

6. Герасимова І.В. Механізми адаптаційних процесів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2017. № 7. С. 15-24.

7. Гордієнко Н.В., Навошицький М.Т. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих грмадах та організації соціальної роботи з ними. *The 10th International scientific and practical conference «Science, innovations and education: problems and prospects»* (May 4-6, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. P. 323-333.

8. Діхтяренко А. Переселенці з Донбасу перетворилися на кочівників (Інфографіка). URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27412454.html (дата звернення: 01.05.24).

9. Динаміка внутрішніх переміщень в Україні. УВКБ ООН в Україні. United Nations High Commissioner for Refugees. URL: https://www.unhcr.org/ua/idps-ua (дата звернення: 23.03.2024).

10. Доповідь Вальтера Келіна, Представника Генерального секретаря з питань щодо прав людини внутрішньо переміщених осіб : Комісія Ради Європи з питань ВПО від 5.01.2012 № A/HRC/13/21. URL: http://www.un.org/ua/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml. (дата звернення: 12.04.2024).

11. Ель-Башра Дж., Фіш К. Біженці та внутрішньо переміщені особи : Доповідь Управлінню Верховного Комісаріату ООН у справах біженців від 11.09.2004. URL: https://www.unhcr.org/ru/wp-content/uploads/sites/73/2019/ (дата звернення: 28.03.2024).

12. Задокументовані воєнні злочини. Українська Ґельсінгська спілка з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/zadokumentovani-voienni-zlochyny-vprodovzh-sichnia-2024-ohliad/ (дата звернення: 06.04.2024).

13. Зінченко О.С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 47-53.

14. Камбур А.В. Соціальна адаптація особистості : монографія. Чернівці : Вид-во «Золоті литаври», 2012. 252 с.

15. Капінус О.Я. Соціальна адаптація та реабілітація внутрішньо переміщених осіб у 2014-2015 рр. (на прикладі Жовтневого району м.Харкова: ґендерний аспект). URL: http://eprints.kname.edu.ua/43344/1/115-121.pdf. (дата звернення: 28.04.2024).

16. Kinash O. Social adaptation of internally displaced persons under martial law as a scientific problem. *Social Work and Education*. 2024. № 11(1). P. 135-141.

17. Київський міжнародний інститут соціології. Для 75% ВПО вимушене переселення стало першою у житті зміною місця проживання. URL:

https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&id=694&page=4 (дата звернення: 01.05.24).

18. Київський міжнародний інститут соціології. Звіт за результатами всеукраїнського опитування внутрішньо переміщених осіб та мешканців приймаючих громад. Дослідження виконане на замовлення Internews Network за фінансової підтримки Уряду Канади. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20160111_Shpiker-report/Rep_Internews.ukr.pdf (дата звернення: 06.05.24).

19. Комплексне соціологічне дослідження в рамках Проекту «Економічні можливості постраждалим від конфлікту», що впроваджується Українським Жіночим Фондом за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). URL: https://uwf.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/eopac_research_idp_2016.pdf (дата звернення: 09.05.24).

20. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ : Кондор, 2006. 266 с.

21. Мазіна Н.Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. *Вісник Маріупольського державного університету, Серія: Філософія, культурологія, соціологія.* 2016. Вип. 12. С.131-138.

22. Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Соціальна політика*. 2015. №9. С. 45-54.

23. Могильова Н.М. Особливості психічного здоров’я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. №2. С.81-85.

24. Національний інститут стратегічних досліджень. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh (дата звернення: 01.06.24).

25. Ніконова О. Шлях переселенця: від адаптації до інтеграції. *Дзеркало тижня*. 30 червня 2017 р. URL: https://zn.ua/macrolevel/put-pereselenca-ot-adaptacii-k-integracii-253025_.html (дата звернення. 22.04.2024).

26. Новікова О.Ф., Панькова О.В. Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 217-225.

27. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *2022. Social Work and Education*, Vol. 9, No. 1. P. 91-100.

28. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1707-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 25.03.2024).

29. Психологічний словник / уклад: В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова; за ред. Н.А. Побірченка. Київ : Київський столич. ун-т імені Бориса Гринченка, 2007. 336 с.

30. Путінцев А. В., Пащенко Ю.Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 9. С. 110-121.

31. Ryan D., Dooley B., Benson C. Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*. 2008. Vol. 21. № 1. P. 1-18. URL: https://research-portal.najah.edu/migrant/33941/ (дата звернення: 13.04.2024).

32. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб : Ухвала Комітету міністрів Ради Європи від 05.04.2026 р. № 6. URL: https://rm.coe.int/16806b5ab. (дата звернення: 25.03.2024).

33. Садова У.Я. Потенціал вимушено переселених осіб України: фокуси регіональних проблем. *Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території*

України та на території, не контрольованій українською владою в зоні проведення антитерористичної операції. Матеріали круглого столу (18.02.2015 р., Київ). Київ, 2015. С. 213-218.

34. Cheong P., Edvards R., Goulbourne H., Solomos J. Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *Critical Social Policy*. 2007. Vol. 27. № 1. P. 24-49. URL: https://www.researchgate.net/publication/240690663_Immigration_Social_Cohesion_and_Social_Capital_A_Critical_Review (дата звернення: 15.04.2024).

35. Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб. *Офіційний сайт Національної соціальної сервісної служби*. URL: https://nssu.gov.ua/vpo (дата звернення: 23.04.2024).

36. Соціологія: словник термінів і понять / Біленький Є.А., Дебой В.М., Козловець М.А., Котвицький А.А. та ін. Київ : Кондор, 2006. 372 с.

37. Сурмін Ю.П., Туленков М.В. Методологія і методи соціологічних досліджень. Київ : МАУП, 2002. 304 с.

38. Тітар І. О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови зняття статусу переселенця. *Український соціум*. 2016. № 4. С. 57-68.

39. Третина переселенців не хочуть повертатися на Донбас. URL: https://texty.org.ua/fragments/75568/Tretyna_pereselenciv_ne_khochut_povertatysa_na_Donbas-75568/ (дата звернення: 01.06.24).

40. Трубавіна І.М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. пр. Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка Старобільськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2017. С. 320-342.

41. Український тлумачний словник / за ред. В.Т. Бусела. Київ, Ірпінь : Вид-во «Перун», 2016. 1696 с.

42. Фещенко А. У яких областях найбільше пересленців. URL: https://glavcom.ua/country/society/u-jakij-oblasti-ukrajini-najbilshe-pereselentsiv-doslidzhennja-infohrafika-929992.html (дата звернення: 16.04.2024).

43. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

44. Шапошникова І. В., & Пристай І. Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, 2024. № (11). URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-02-04/2024-11-02-04 (дата звернення: 01.06.24).

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма соціологічного дослідження
на тему:
«Адаптація внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 рр.»

І. Методологічна частина

1.1. Актуальність теми.

В умовах російсько-української війни, причому мова йде не тільки про повномасштабну війну 2022-2024 років, адже російсько-українська війна розпочалась ще у 2014 році з окупації частини Донецької та Луганської областей російською федерацією та створенням на цих територіях фейкових республік ЛНР та ДНР, в Україні особливого значення набула проблема внутрішньої міграції. При чому мова йде не про міграцію мирного часу, пов'язану з пошуком кращих умов життя для самореалізації, кращої роботи, в решті решт реалізації свого конституційного права на вільне пересування. Мова йде про вимушену міграцію, про втечу від війни, окупації, фізичного знищення, в наслідок чого в українському суспільстві утворила особлива соціальна група – внутрішньо переміщені особи (ВПО).

Внутрішньо переміщені особи з причини свого переміщення стикаються з низкою соціально-економічних, соціально-побутових та інших проблем, зокрема дискримінацією. Але в першу чергу їм слід адаптуватися до прийняття свого нового статусу, нових умов життя, до викликів, пов'язаних зі статусом ВПО. Адже на старому місці проживання це могла бути цілком успішна людина, яка мала помешкання, майно, роботу (бізнес) тощо. Тепер – це людина, яка все втратила і має починати життя «з чистого аркушу». Тому, ми вважаємо, що проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні з початку російсько-української війни 2014-2024 років є надзвичайно актуальною як в теоретичному, так і суто практичному аспектах.

1.2. Обґрунтування проблемної ситуації.

Полягає у тому, що люди, які покинули свої домівки, рятуючись від загрозливої небезпеки, або з примусу, – особливо в умовах збройних конфліктів – зазвичай наражаються на підвищену небезпеку в цілій низці інших регіонів. У переміщених осіб із-за пережитих подій в цілому погіршується фізичне і психічне здоров'я, що супроводжується підвищеною смертністю. Вони часто не мають доступу до адекватного житла і харчування, до медичних послуг. Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб – це жінки і діти (чоловіки або опинилися на фронті, або в силу різних обставин залишилися вдома оберігати майно, вести хоч якесь господарство).

1.3. Об'єкт дослідження.

Внутрішньо-переміщені особи, які проживають на території Запорізької громади.

1.4. Предмет дослідження.

Адаптація внутрішньо переміщених осіб.

1.5. Мета дослідження.

Виявити специфіку соціальної адаптації внутрішньо-переміщених осіб та проблеми, з якими вони стикаються.

1.6. Завдання дослідження.

1. Виявити проблеми, з якими стикаються ВПО.
2. Виявити види допомоги, які вони отримують.
3. З'ясувати бачення ВПО щодо того, які інститути та групи мають бути відповідальними за допомогу та у якому обсязі.

1.7. Логічний аналіз основних понять.

Соціальна адаптація – цілісний, динамічний процес взаємодіє особи або групи і соціального середовища, у ході якого формуються здатності людей усвідомлено і осмислено орієнтуватися у ситуації, що змінюється, виробляти адекватні моделі поведінки, раціонально використовувати різноманітні ресурси для узгодження самооцінки і можливостей для найбільш повної реалізації своїх потреб та інтересів;

Внутрішньо-переміщені особи – це особи, які змінили своє місце проживання в середині країни, без виїзду за її кордони в наслідок воєнних дій, руйнації житла, загрози життю і здоров'ю, загрози вчинення насильницьких дій, а також особи, які постраждали від стихійного лиха, техногенної катастрофи тощо та отримали статус вимушених переселенців.

1.8. Гіпотези дослідження.

1. Внутрішньо-переміщені особи стикаються з проблемами, пов'язаними з нестачею благ та послуг, необхідних для виживання та різким падінням рівня життя.

2. Внутрішньо-переміщені особи не розглядають можливість повернення на колишнє місце проживання після завершення війни.

1.9. Операціоналізація

І. Соціально-демографічні характеристики

1. Стать.
   - чоловіча
   - жіноча
2. Вік:
   - 18-29
   - 30-39
   - 40-49
   - 50-59
   - 60-69
   - 70+
3. Рік отримання статусу ВПО:
   - 2014-2015
   - 2022-2023
4. Місце проживання до отримання статусу ВПО:
   - Донецька область
   - Луганська область

Окуповані території Запорізької області
Ваш варіант

ІІ. Проблеми ВПО

5. Найголовніші проблеми у житті у перший період вимушеного переселення:

Втрата документів
Втрата місця роботи
Втрата майна
Неможливість підтримувати звичний рівень життя
Питання, пов'язані з безпекою
Стан здоров'я
Ваш варіант

6. Складнощі з отриманням статусу ВПО:

так
ні

Якщо на попереднє питання ви обрали відповідь «так», то просимо вас перейти до питання 7:

7. Тип проблеми:

Необхідність відновлення документів
Тривалість процедури
Некоректне відношення до себе з боку посадових осіб
Ваш варіант

ІІІ. Допомога ВПО

8. До яких установ звертались щодо отримання допомоги:

До державних органів
До громадських організацій
До волонтерів
До родичів
Ваш варіант

9. Допомогу від яких фахівців отримували:

Від фахівців медичної сфери
Від правозахисних органів
Від соціальних служб
Від психологічних служб
Ваш варіант

10. Який вид допомоги визначили як найбільш корисний:

Юридична
Медична
Соціальна
Психологічна
Ваш варіант

11. До яких фахівців звертались:

До тих, які працюють в державних службах/установах
До приватних
Ваш варіант

12. Чи розглядали можливість повернення до колишнього місця проживання:

так
ні

13. Обґрунтуйте, будь ласка, вашу позицію:
(*відкрите запитання*) _____

14. Хто повинен надавати допомогу ВПО у першу чергу:

Держава
Органи місцевого самоврядування
Громадські організації
Суспільство
Громади
Волонтери
Ваш варіант

15. Що може зробити держава для надання допомоги ВПО:

Збільшити субсидії
Полегшити бюрократичні процеси
Запровадити додаткові штатні посади
Впровадити пільгове кредитування для започаткування бізнесу
Фінансувати навчання та перекваліфікацію ВПО
Ваш варіант

16. Що може зробити суспільство для надання допомоги ВПО:

Відкрито розглядати проблеми ВПО у ЗМІ
Обговорювати дискримінаційні практики
Популяризувати толерантне ставлення
Ваш варіант

17. Знання про організації, які надають допомогу ветеранам в Запоріжжі:

Так
Ні

18. Якщо ви обрали відповідь «так», то назвіть, будь ласка, назву (відкрите питання) _____

ІІ. Методична частина

2.1. Обґрунтування методу дослідження.

У прикладній частині роботи буде використане опитування у формі інтернет-анкетування за допомогою гугл-форми. Об’єктом дослідження виступають ВПО, які мешкають у Запорізький громаді.

2.2. Визначення обстежуваної сукупності та розрахунок її обсягу.

Обсяг вибіркової сукупності складає 100 осіб.

Додаток Б

АНКЕТА

Шановний респонденте! Я, студентка 4 курсу факультету соціології та управління, проводжу соціологічне дослідження в межах написання дипломної роботи за темою «Адаптація внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 рр.».

Прошу Вас відповісти на питання анкети, обравши варіант, який найбільше відображає вашу позицію та досвід щодо запропонованих питань. Всі результати дослідження є конфіденційними та будуть використані лише в узагальненому вигляді.

1. Ваша стать:
1. чоловіча
2. жіноча

2. Ваш вік:
1. 18-29
2. 30-39
3. 40-49
4. 50-59
5. 60-69
6. 70+

3. У якому році ви отримали статус ВПО:
1. 2014-2015
2. 2022-2023

4. У якому місці ви мешкали до отримання статусу ВПО:
1. Донецька область
2. Луганська область
3. Окуповані території Запорізької області
4. Ваш варіант

5. Які проблеми ви вважаєте найголовнішими у вашому житті у перший період вимушеного переселення:
1. Втрата документів
2. Втрата місця роботи
3. Втрата майна
4. Неможливість підтримувати звичний рівень життя
5. Питання, пов’язані з безпекою
6. Стан здоров’я
7. Ваш варіант

6. Чи відчували ви складнощі з отриманням статусу ВПО?
1. так
2. ні

Якщо на попереднє питання ви обрали відповідь «так», то просимо вас перейти до питання 7:

7. З якими проблемами ви стикнулись:
1. Необхідність відновлення документів
2. Тривалість процедури
3. Некоректне відношення до себе з боку посадових осіб
4. Ваш варіант

8. До яких установ ви звертались щодо отримання допомоги?
1. До державних органів
2. До громадських організацій
3. До волонтерів
4. До родичів
5. Ваш варіант

9. Допомогу від яких фахівців ви отримували:
1. Від фахівців медичної сфери
2. Від правозахисних органів
3. Від соціальних служб
4. Від психологічних служб
5. Ваш варіант

10. Який вид допомоги ви б визначили як найбільш корисний для вас?
1. Юридична
2. Медична
3. Соціальна
4. Психологічна
5. Ваш варіант

11. До яких фахівців ви звертались:
1. До тих, які працюють в державних службах/установах
2. До приватних
3. Ваш варіант

12. Чи розглядаєте ви можливість повернення до колишнього місця проживання:
1. так
2. ні

13. Обґрунтуйте, будь ласка, вашу позицію:
(*відкрите запитання*) _____

14. На вашу думку, хто повинен надавати допомогу ВПО у першу чергу?
1. Держава
2. Органи місцевого самоврядування
3. Громадські організації
4. Суспільство
5. Громади
6. Волонтери
7. Ваш варіант

15. Як ви вважаєте, що може зробити держава для надання допомоги ВПО?
1. Збільшити субсидії
2. Полегшити бюрократичні процеси
3. Запровадити додаткові штатні посади
4. Впровадити пільгове кредитування для започаткування бізнесу
5. Фінансувати навчання та перекваліфікацію ВПО
6. Ваш варіант

16. На вашу думку, що може зробити суспільство для надання допомоги ВПО?
1. Відкрито розглядати проблеми ВПО у ЗМІ
2. Обговорювати дискримінаційні практики
3. Популяризувати толерантне ставлення
4. Ваш варіант

17. Чи знаєте ви про організації, які надають допомогу ветеранам в Запоріжжі?
1. Так
2. Ні

18. Якщо ви обрали відповідь «так», то назвіть, будь ласка, назву (відкрите питання) _____

Дякую за участь!

Додаток В

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рисунок 1. Стать респондентів

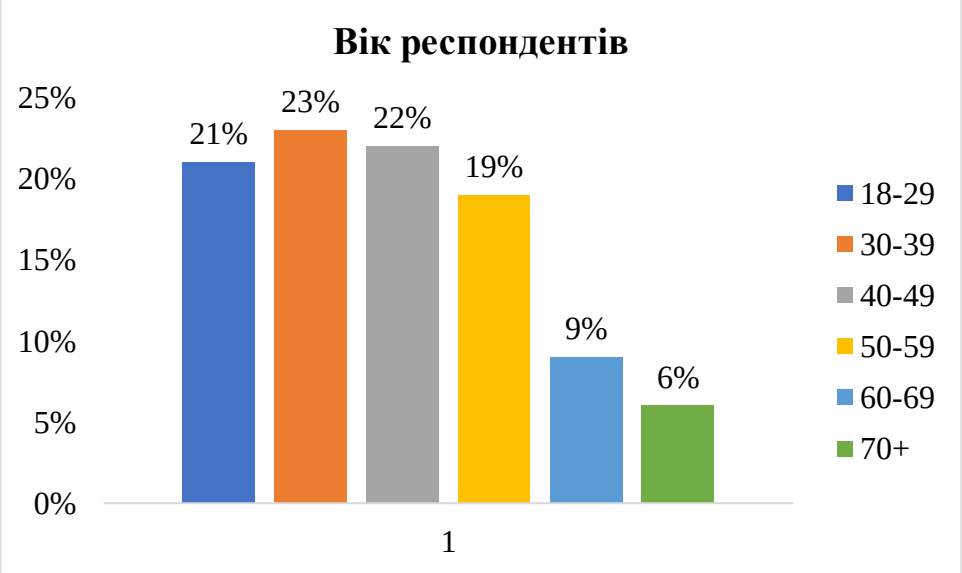

Рисунок 2. Вік респондентів

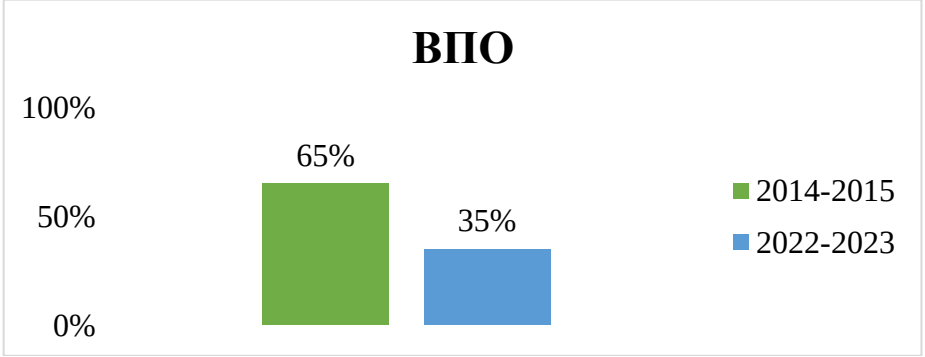

Рисунок 3. У якому році ви отримали статус ВПО.

Рисунок 4. У якому місці ви мешкали до отримання статусу ВПО.

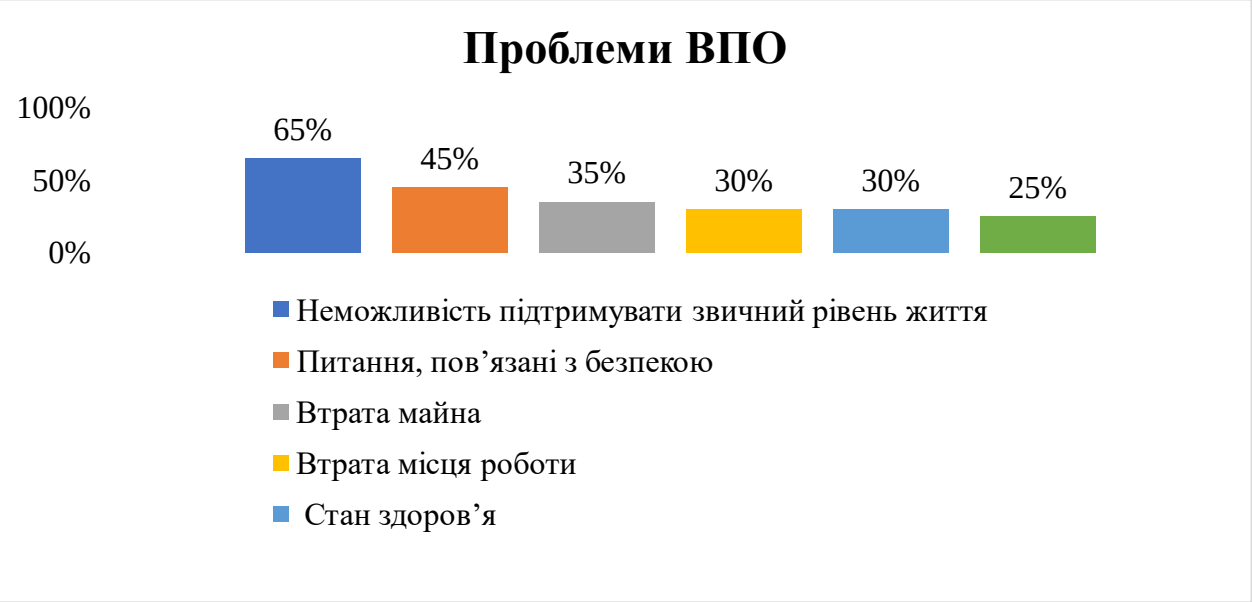

Рисунок 5. Які проблеми ви вважаєте найголовнішими у вашому житті у перший період вимушеного переселення.

Рисунок 6. Чи відчували ви складнощі з отриманням статусу ВПО?

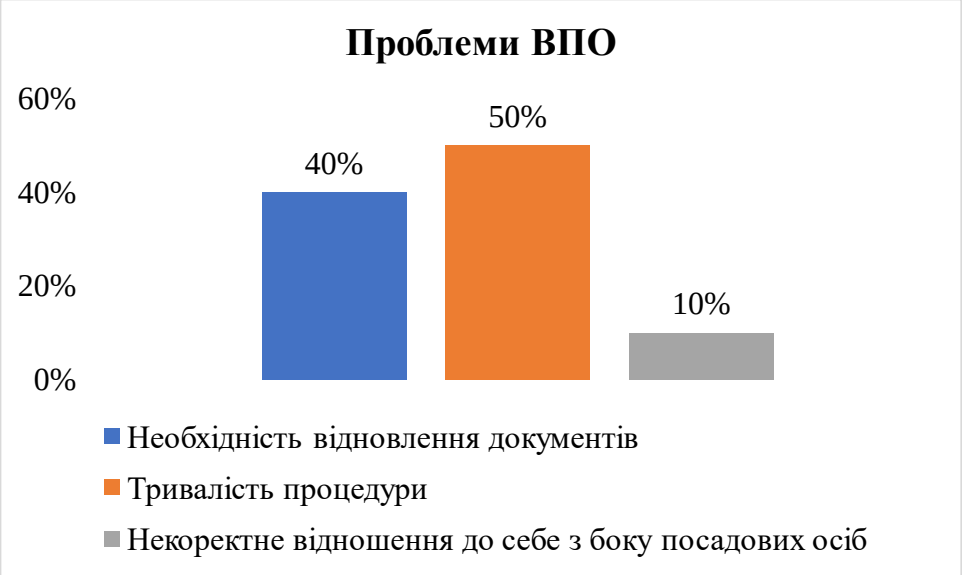

Рисунок 7. З якими проблемами ви стикнулись.

Рисунок 8. До яких установ ви звертались щодо отримання допомоги?

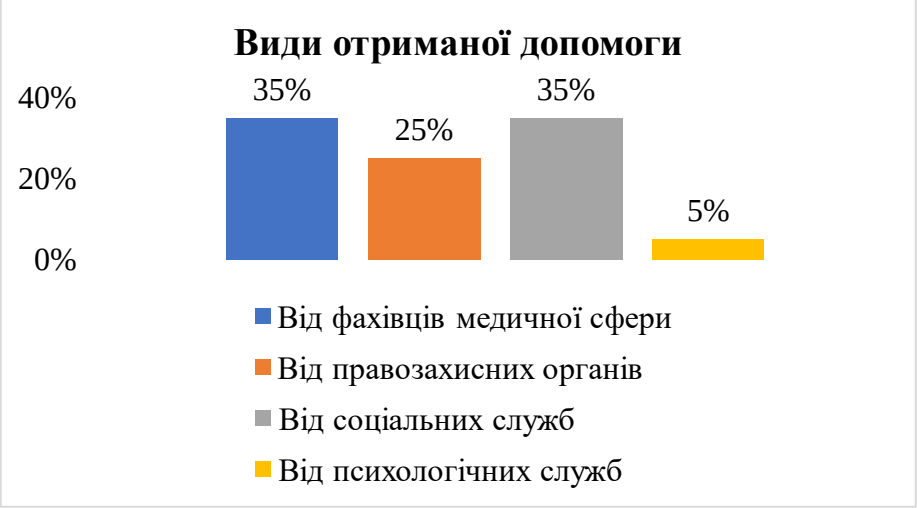

Рисунок 9. Допомогу від яких фахівців ви отримували?

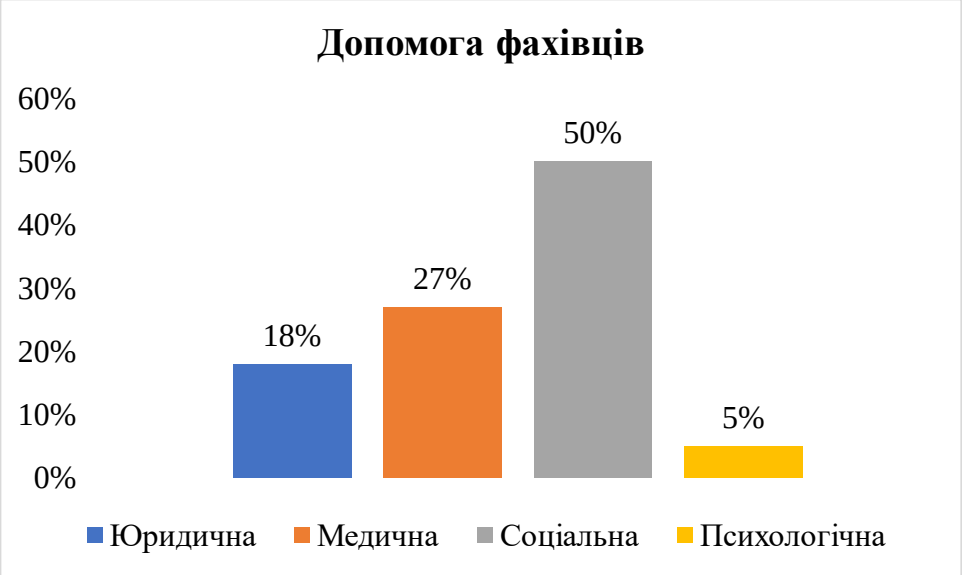

Рисунок 10. Який вид допомоги ви б визначили як найбільш корисний для вас?

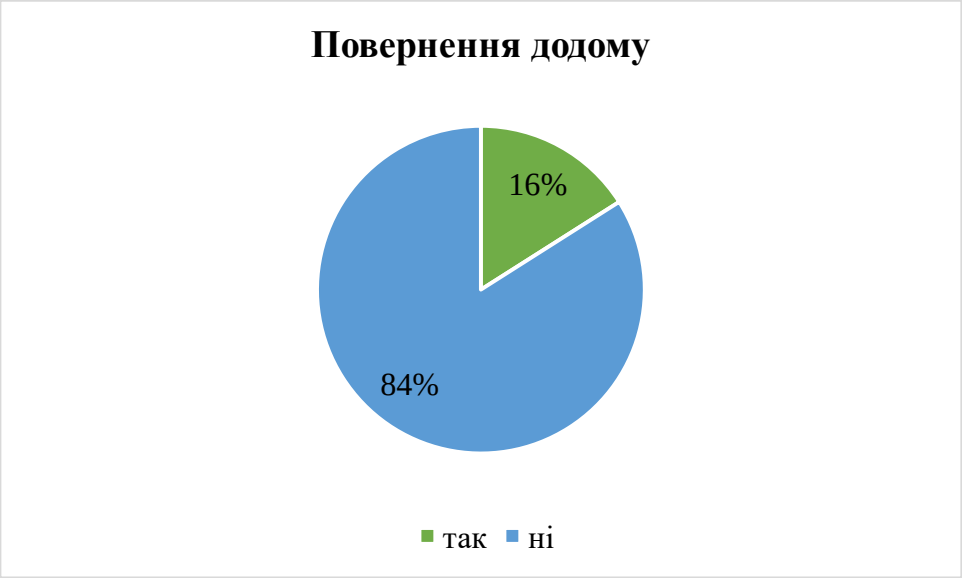

Рисунок 11. Чи розглядаєте ви можливість повернення до колишнього місця проживання?

Рисунок 12. На вашу думку, хто повинен надавати допомогу ВПО у першу чергу?

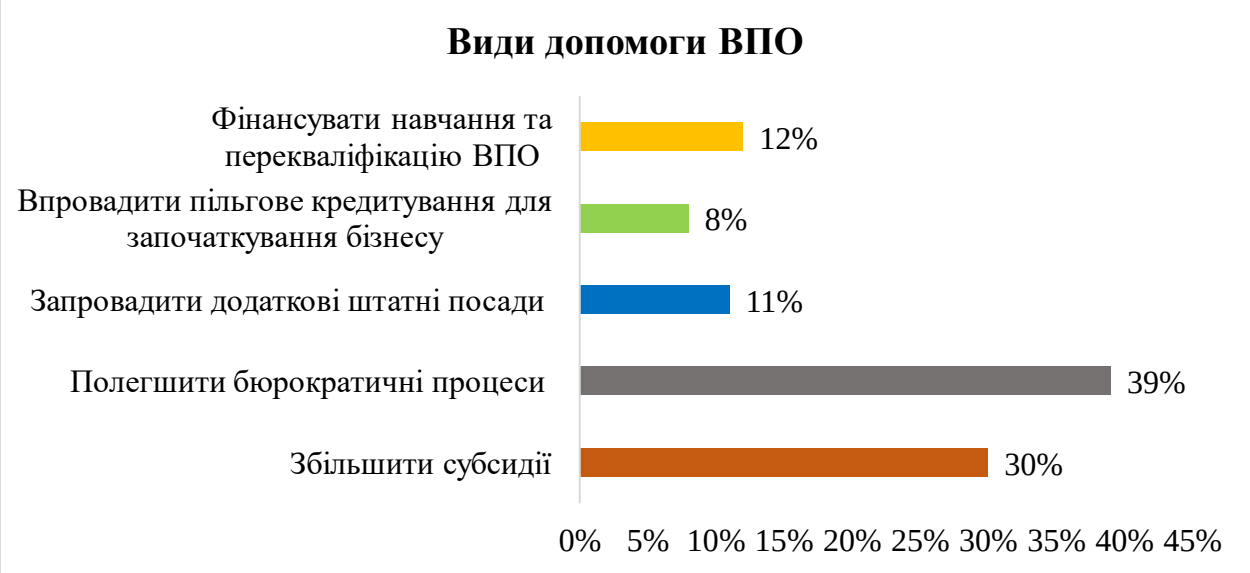

Рисунок 13. Як ви вважаєте, що може зробити держава для надання допомоги ВПО?

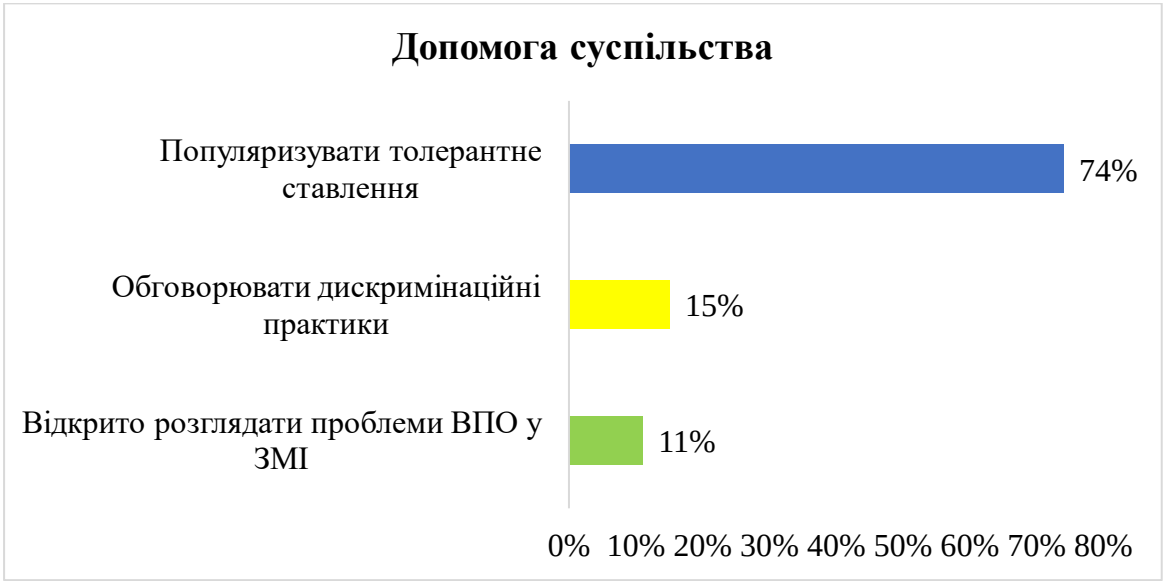

Рисунок 14. На вашу думку, що може зробити суспільство для надання допомоги ВПО?

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Гузенок Єлизавета Сергіївна, студентка IV курсу бакалаврату, заочної форми навчання, факультету соціології та управління, спеціальності 054 «Соціологія», освітньої програми «Соціологія медіації і кримінології», адреса електронної пошти guzenokelizaveta@gmail.com:

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Адаптація внутрішньо переміщених осіб в Україні в 2014-2023 рр.» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/на;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

15.05.2024 Є.С. Гузенок

Науковий керівник,
к.соц.н., доцент,
доцент кафедри соціології
15.05.2024 Т.О. Ратушна